

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «ГЕРМЕНЕВТИКА СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ М. КИЄВА
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Хомко Ірина Дмитрівна

Керівник: Амельченко Н. А.

Кандидат філософських наук, доцент

Рецензент

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2022 р.

ПЛАН	
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ.....	6
1.1 Визначення поняття колективної пам'яті та її типів.....	6
1.2 Типи та функції політики пам'яті	15
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У ВІДНОШЕННІ ДО СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ	25
2.1 Основні аспекти впливу декомунізації на символічний простір	25
2.2 Етапи декомунізації в Україні періоду незалежності.....	32
2.3 Декомунізація символічного простору м. Києва: топонімічний та монументальний аспекти	42
РОЗДІЛ 3. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПАМ'ЯТНИХ НАРАТИВІВ У СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ КИЄВА	50
3.1 Контент-аналіз пам'ятників історичного центру Києва.....	50
3.2 Деколонізаційний дискурс як новий фактор впливу на символічний простір Києва	72
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми роботи обумовлена тим, що вона торкається наріжних політичних питань сьогодення. Символічний простір міста залежить від багатьох факторів, проте у розрізі політики пам'яті, одним із центральних питань постає можливість використовувати політичні та комеморативні інструменти для впливу на формування національної ідентичності. Пам'ятні об'єкти, що вписані у простір міста, завжди транслують певні історичні та пам'яттєві наративи, які у свою чергу є дзеркалом ідеологічного напрямку обраного тою чи іншою політикою пам'яті. Колективна пам'ять, особливо про давно минулі події завжди підсилюється за допомогою процесів матеріалізації та формування місць пам'яті у широкому розумінні. У даній роботі увага сфокусована довкола топонімів та пам'ятників, які виступають не лише у якості наочних наслідків впроваджуваних мнемонічних практик, а й як маркери ідентичності. На сьогодні в Україні загалом активізувалась деколонізаційна пам'яттєва стратегія, що пов'язано з військовими діями та потребою у переосмисленні суттєвої частини символічного простору, зокрема і міста Києва. У теоретичному аспекті актуальність полягає у застосуванні сучасних та класичних підходів до розуміння поняття колективної пам'яті, ролі символів у формуванні пам'ятних наративів та типології політик пам'яті.

Мета: Розкрити вплив сучасних стратегій політики пам'яті на символічний простір Києва

Завдання:

- Визначити поняття колективної пам'яті та її типів з урахуванням теоретичного доробку сучасних та класичних підходів студій пам'яті
- Виокремити типи та функції політики пам'яті з позиції сучасних підходів
- Окреслити основні характеристики та можливості впливу декомунізації на символічний простір Києва
- Виокремити основні етапи та їх особливості у процесі розвитку декомунізаційної стратегії політики пам'яті

- Розглянути вплив деколонізації на пам'ятні об'єкти та топонімічний простір

- Проінтерпретувати основні пам'ятні наративи, що продукуються пам'ятними об'єктами, спираючись на теоретичні напрацювання П. Рікера з герменевтики та методу візуального аналізу Дж. Роуз

- З'ясувати на основі дискурс-аналізу основні характеристики деколонізаційного дискурсу та його вплив на символічний простір Києва

Об'єкт. Сучасна політика пам'яті в Україні

Предмет. Сучасна політика пам'яті в Україні у розрізі символічного простору міста Києва.

Методологія та методи дослідження.

У дипломній роботі використано наукові підходи М. Гальбакса, Е. Кейсі, А. Ассман, Я. Ассмана, П. Коннертона та П. Рікера для конкретизації поняття колективної пам'яті, її типів та впливу у суспільстві. Поняття та типи політики пам'яті в українському контексті визначено за допомогою наукових доробків вітчизняних дослідників А. Киридон, О. Гриценка, Г. Касьянова та Ю. Шаповала. Для окреслення зв'язку між політикою пам'яті та конструюванням національної ідентичності використано підходи Е. Сміта, Е. Еріксона, Дж. Оліка та Дж. Робінсона.

У контексті окреслення зв'язку символів у публічному просторі з продукуванням наративів та впливу на цей процес влади були взяті до уваги постструктуралістські концепції Р. Барта та П. Бурдьє. Також враховано теоретичний доробок П. Рікера у контексті дослідження герменевтики символу. У якості конкретних методів для детального дослідження пам'ятників центральних районів Києва використано метод візуального аналізу Дж. Роуз. А також було застосовано конструктивістський дискурс-аналіз Е. Лакло та Ш. Муффа для деталізації особливостей деколонізаційного дискурсу.

Джерельна база

Джерельну базу становлять нормативні акти, а саме Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», а також «Положення про Український інститут національної пам'яті», Закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», Указ Президента України № 250/2007 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні». Також були використані дані з Проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України, Рішення Київської міської ради «Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва» та Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України і Українського інституту національної пам'яті щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних із історією та культурою Росії та СРСР. Також у якості джерельної бази використовувались опитування, проведені Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, які стосувались ставлення українців до декомунізації у 2020-ому році та сприйняття українцями Другої світової війни. Також у якості джерельної бази було використано Звід історії пам'яток Києва.

Структура та обсяг дипломної роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе сім підрозділів, висновку та списку використаної літератури. Обсяг роботи: 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

1.1 Визначення поняття колективної пам'яті та її типів

В одному із своїх інтерв'ю П. Рікер, розмірковуючи над проблемами пам'яті, історії та забуття, називає її, з одного боку, «хранителькою часу», яка водночас потребує додаткового інструменту, а саме – мови, як засобу вираження, тобто пам'ять допомагає віднаходити певні свідчення про події минулого, а мова виконує структуруючу функцію.¹ У філософії на пам'ять звертали увагу ще античні мислителі, зокрема Платон у одному зі своїх діалогів наводить метафоричний опис пам'яті як воскової дощечки, яка дісталась людям в дар від Мнемосіни, на якій ми робимо «відбитки перстнів».²

Якщо ж говорити про самі «студії пам'яті», як міждисциплінарний напрям досліджень, то вони мають за точку відліку початок 20 ст. Розвиток даного напрямку досліджень пов'язаний з одним із батьків-засновників «студій пам'яті» М. Гальвбаксом, який власне і вказав на соціальну природу пам'яті, ввів та обґрунтував поняття колективної пам'яті.³ М. Гальвбакс загалом розрізняв внутрішню та зовнішню пам'ять, відповідно перша відноситься до індивідуальної, а друга має соціальний характер.⁴ Колективна пам'ять містить елементи індивідуальної і навпаки, але при цьому вони не змішуються, колективна складова пам'яті швидше підкріплює індивідуальну. Груповий аспект пам'яті пов'язаний із тим, що індивіду часто потрібно реконструювати події минулого саме з допомогою соціальних рамок пам'яті. Рамками пам'яті⁵ за М. Гальвбаксом є не лише певна сукупність понять, наявних у людській свідомості, це ще й ті поняття, які шляхом мисленнєвої діяльності людина може

¹ Рікер П. Интервью с профессором Полем Рикёром. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2003. С. 8

² Теэтет. Платон. Москва, 1993. Т. 2. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/22teate.htm> (дата звернення: 13.01.2022).

³ Киридон А. Мозаїка пам'яттєвих гетеротопій. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті : монографія. – К: Ніка-центр, 2016. С. 8.

⁴ Хальвбакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2004. № 2. С. 9.

⁵ Ця методологія висвітлена у курсовій роботі «Політика пам'яті у сучасній Україні у вимірі топоніміки», захищена 30.04.2022, студенткою 3-го курсу спеціальності Політологія, Хомко Іриною.

актуалізувати у свідомості.⁶ Це дає змогу реконструювати події, вміщені у соціальну рамку, що є спільною для певної групи людей, та, яка може зберігати у собі певні символи та образи. Останні, у свою чергу, мають вплив на формування ідентичності та на поведінку людей у суспільстві. Так М. Гальвбакс пише про Середньовіччя: «Потрібно було апелювати до пам'яті суспільства, щоб домогтися послуху, якого пізніше почали вимагати, спираючись на користь послуг, які надавав магістрат або чиновник»⁷. Варто звернути увагу, наприклад, на те, що при формуванні дворянських цінностей, титули використовувались для демонстрації та підтвердження стародавності роду, його історії, і задля цього, зокрема використовувались саме символи. Ними ставали герби знатних родин. Також М. Гальвбакс наводить свої роздуми про локалізації спогаду, які можна викласти тезою про те, що саме локалізація додає впізнаванню мисленнєвого навантаження.⁸

Говорячи про впізнавання варто згадати науковця, який розвивав напрямок феноменології пам'яті, який, як і М. Гальвбакс зазнав значного впливу А. Бергсона. Йдеться про Е. Кейсі, який виокремлює три мнемонічні модуси: нагадування, згадування, впізнавання⁹. У першому випадку йдеться про акт згадування, який забезпечується тим, що існують певні речі, які можуть нагадати людині про щось. Мається на увазі використання поміток, нотаток з метою не забути, приміром, побутові плани. У випадку зі згадуванням мова йде не про згадування чогось, а згадування про щось.¹⁰ У цьому модусі спогади відбуваються «в міжособистісній сфері конкретної мови»¹¹ (переклад тут і надалі мій. – І. Х.). Однією з характеристик цього модусу є його дискурсивність та обов'язкове існування в конкретних соціальних умовах. У випадку з самим актом впізнавання, йдеться більшою мірою про фіксації на теперішньому. У

⁶ Хальвбакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2004. № 2. С. 9.

⁷ Хальвбакс М. Социальные классы и их традиции. Социальные рамки памяти. М: Новое издательство, 2007. С. 267.

⁸ Хальвбакс М. Локализация воспоминаний. Социальные рамки памяти. М: Новое издательство, 2007. С. 152.

⁹ Casey E. S. Remembering: A phenomenological study. B: Indiana University Press, 2000. P. 91-123

¹⁰ Там само. С.106

¹¹ Там само. С. 105

досвіді впізнавання часто відсутнє пряме свідоме посилання на минуле, проте це не означає, що людина не зізнається собі в тому, що впізнає щось через досвід здобутий у минулому.¹² Впізнавання дійсно пов'язане з минулим, проте, за Е. Кейсі, «навіть тут не повинно виникати особливого спогаду (тим більше образа спогаду) про це минуле. Більшою мірою, посилання на минуле є вбудованим в наявне переживання, і є частиною його змісту».¹³ У людському житті всі ці модуси взаємодіють разом, що підкреслює різноманітність мнемонічних режимів.

У контексті даної роботи важливим є пам'яттєвий аспект в комеморативному акті. Е. Кейсі звертає тут увагу на те, що, перебуваючи на церемонії вшанування пам'яті, не відбувається саме по собі згадування конкретних осіб, яких вшановують чи подій. Поминальна пам'ять інтенсифікується за рахунок приналежності до відповідного ритуалу та сприйняття відповідного тексту.¹⁴ Тут відбувається зміщення від розгляду індивідуальної пам'яті, яка знаходиться у сфері діяльності Розуму, до колективного аспекту пам'ятання, який стає виразним саме у досвіді комеморації. Е. Кейсі пише про це так: «Я досягаю своєї комеморативної цілі через інтерпольований ритуал та текст у співприсутності інших».¹⁵ На даному етапі слід зазначити, що характер колективної пам'яті чи пам'яті спільнот, визначається додатковим медіаторами між людиною (групою людей), яка згадує, та тим, що або про що вона (група людей) згадує. Тому, щоб краще зрозуміти «груповий аспект» варто звернутися власне до частини «студій пам'яті», яка зосереджується навколо колективної пам'яті.

Повертаючись до напрацювань батька «студій пам'яті» М. Гальвбакса, можна зауважити, що попри їх значущість ще немає чіткої розмежованості колективної пам'яті, її типів. Він стверджує, що колективних пам'ятей може бути декілька, це прослідковується у його роздумах, про те, що пам'ять, яка

¹² Casey E. S. Remembering: a Phenomenological Study. B: Indiana University Press, 2000. P. 123

¹³ Там само. С. 124

¹⁴ Там само. С. 218

¹⁵ Там само. С.219

береже події національної історії відмінна від, приміром, міської чи локальної пам'яті.¹⁶ Тому задля деталізації типів пам'яті варто звернутися до наступних дослідників та дослідниць.

Перед тим потрібно згадати ще одну важливу фігуру в галузі «студій пам'яті» та у контексті даної роботи, це – П'єр Нора з його концепції місць пам'яті¹⁷. Одразу варто зауважити, що «місця пам'яті» можна, услід за Г. Касьяновим розглядати і як «простори пам'яті»¹⁸. Сам автор, П. Нора, коли говорить про те, що таке місця пам'яті, пропонує розглядати їх у трьох різних сенсах: матеріальному, символічному та функціональному¹⁹, які часто співіснують. Якщо наводити приклад з українського контексту, можна згадати свічку, яку запалюють в пам'ять про жертв Голодомору. Сама по собі свічка, як матеріальний предмет, має своє символічне значення вшанування пам'яті (і не лише загиблих під час Голодомору), а також функціональне, адже є частиною ритуалу.

П. Нора також виокремив три типи пам'яті, довкола яких частково розгортається проблематика його роботи, це – пам'ять-архів, пам'ять-обов'язок, пам'ять-дистанція.²⁰ Архівізація та поруч з нею матеріалізація пам'яті, підвищена увага до місць пам'яті викликана тим, що «чим менше пам'ять переживається внутрішньо, тим більше вона потребує зовнішньої підтримки у відчутних точках опори, завдяки яким вона й існує».²¹ Вищезгадана цитата прояснює і сенс пам'яті-обов'язку, оскільки індивідуальна пам'ять та навіть колективна пам'ять з часом стають все менш сталими, з'являється потреба у примусі до пам'яті. Такий примус, зокрема і в українських реаліях, інституціоналізований та системний. Примус не обов'язково означає реальні

¹⁶ Хальвбакс М. Колективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2004. № 2. С. 27

¹⁷ Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 17–50

¹⁸ Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х-2000-х Україна та сусіди. К: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 16

¹⁹ Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 40

²⁰ Там само. С. 35

²¹ Там само. С. 29

санкції, пам'ятати змушують за посередництва ЗМІ або ж педагогіки (наприклад, підручники з історії, які транслують саме ту версію історію, яка вважається за потрібну). Окрему роль, відіграють інституціоналізовані комеморативні практики, про які мова піде у наступних підрозділах. Пам'ять-дистанція²² наголошує на важливості мати тяглість походження, через факти, які возвеличують минуле, сучасники намагаються прославити теперішнє. Але для цього завжди потрібна дистанція між тим, що є у теперішньому та тим, що було далекому минулому.

Я. Ассман виокремлює 4 області зовнішнього виміру пам'яті: міметична, предметна, комунікативна та культурна.²³ Перша область розглядається через призму діяльності, наприклад, наявність інструкцій для певних дій. Тобто визначеному типу діяльності людина навчається через міметичний акт, акт наслідування. Якщо говорити про предметний вимір пам'яті, то наголошується на властивості предметності оточуючого світу передавати пам'ять про людину та минуле загалом. Виокремлення комунікативної пам'яті в окрему область обумовлено тим, що як свідомість, так і пам'ять формуються у тому числі завдяки соціальній взаємодії та у процесі комунікативного акту. Насамкінець, культурна пам'ять, формує той простір, куди входять три попередні області – міметичні здатності стають обрядами, предмети – наділяються смисловими характеристиками (пам'ятники, храми). Оскільки символічність «предметів» має значення у контексті даної роботи варто процитувати важливе зауваження, яке робить Я. Ассман, описуючи предметну пам'ять у просторі наділеному смислами. Він говорить про те, що ті ж самі пам'ятники «виходять за рамки предметної пам'яті, оскільки експлікують імпліцитний показник часу та ідентичності».²⁴ У випадку з комунікаційною областю пам'яті, йдеться про те,

²² Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 36

²³ Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М: Языки славянской культуры, 2004. С. 19-21

²⁴ Там само. С. 21

що сама комунікаційна система напрацьовує область, до якої входить «повідомлення – культурний сенс».²⁵

Використовуючи термінологію Я. Ассмана, українську культуру можна віднести до «пам'ятаючої культури»²⁶, у якій мова йде про пам'ятання як соціальний обов'язок. Йдеться про реалії, де пам'ять має вплив на формування спільності у суспільстві. Також у подальшому корисним буде зауваження Я. Ассмана про «зверненість до минулого»²⁷. Характер та ступінь такої зверненості визначатиме тип режиму пам'яті, а також останній впливатиме на те, які саме наративи пам'яті превалюватимуть у суспільстві та наскільки колективне минуле буде у змозі виступати стійкою складовою громадянської ідентичності.

А. Ассман деталізувала поняття індивідуальної та колективної пам'яті, виокремивши при цьому 4 «формації» – пам'ять індивідуума, соціальної групи, політичного колективу (нації) та пам'ять культури.²⁸ Індивідуальна пам'ять та її специфіка була описана вище, адже А. Ассман погоджується з М. Гальвбаксом у тому, що попри свою назву такий тип пам'яті не можна назвати абсолютно незалежним від зовнішніх факторів впливу, через його здатність піддаватися впливу соціальних перетворень. Соціальна пам'ять фактично відповідає пам'яті покоління²⁹, яка базується на передачі спогадів в межах трьох поколінь. Культурна ж пам'ять завжди належить певній групі, вона «визначає свою ідентичність з допомогою даних символів, варіюючи, оновлюючи їх склад; опорою культурної пам'яті є окремі індивіди, які освоюють дані символи та творчо використовують їх».³⁰

²⁵ Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М: Языки славянской культуры, 2004. С. 21

²⁶ Там само. С.30

²⁷ Там само. С. 31-32

²⁸ Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение, 2014. С. 13

²⁹ Там само. С. 15

³⁰ Там само. С.19

Значущість символу у контексті формування та діяльності колективної пам'яті підкреслюється розмежуванням різних форматів пам'яті.³¹ Усього їх чотири, але вони мають різні основи, перша, біологічна, а друга має символічне опосередкування. Якщо індивідуальна та соціальна пам'яті мають біологічну основу, то політична і культурна – символічну. Культурну пам'ять А. Ассман віднесла до індивідуального рівня пропрацювання, а політичну – до колективного. Описуючи специфіку політичної пам'яті, А. Ассман вказує на те, що, зокрема держави схильні конструювати пам'ять за допомогою меморіальних символів та знаків.³² Я. Ассман також, не вказуючи прямо на політику пам'яті, розглядав пам'ять як таку, що виконує інтегративну функцію для залучення індивіда до релігійної чи національної спільноти³³. А для того, щоб пам'ятати минуле, а точніше сприймати минуле як таке, потрібне виконання двох умов: наявність свідчень про минуле та своєрідна відмінність цих свідчень минулого від сьогодення.³⁴ Врахувавши ці та попередні зауваження, можна стверджувати, що політика пам'яті є комплексом дій, властивим для політичних акторів³⁵ та інституцій та має на меті інтегрувати індивіда до групи, сформувавши певне уявлення про минуле у суспільстві, за допомогою сконструйованих символів та знаків, а також відповідних ритуалів та церемоніалів, які в сумі можна назвати місцями пам'яті у широкому розумінні за П. Нора.

Ще один дослідник, який звертав увагу на соціальну пам'ять – це П. Коннертон. Його робота «Як суспільства пам'ятають» фокусується значною мірою довкола перформативних комеморативних практик, проте у такому дослідженні він не може оминати поняття соціальної пам'яті. За словами П. Коннертона: «образи з минулого зазвичай виправдовують та легітимізують

³¹ Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение, 2014. С. 21

³² Там само. С. 21

³³ Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М: Языки славянской культуры, 2004. С.37

³⁴ Там само. С. 32

³⁵ Bernhard M., Kubik J. Twenty years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford University Press, 2014.P. 9

соціальний лад теперішнього».³⁶ Спільна пам'ять фактично допомагає формувати спільну думку з приводу речей, з якими певні члени соціуму вимушені стикатися. Фактично, він розвиває підхід до дослідження соціальної пам'яті через клас пам'яті-звички³⁷, посиляючись на А. Бергсона, який вводить це поняття. Тут він наближається до вищезгаданого Е. Кейсі, який вказує, що для того, щоб дійсно дозволити певному комеморативному ритуалу, особливо, якщо мова йде про політизовані практики, виконати свою поминальну функцію потрібна у тому числі присутність інших.³⁸

П. Рікер не розмірковує над типами соціальної чи колективної пам'яті, як це робить наприклад А. Ассман, але його концепція, викладена у роботі «Пам'ять, історія, забуття» містить важливі теоретичні зауваження. П. Рікер, викладаючи свою феноменологію пам'яті, формулює її через опозиції³⁹. Найперша з них – звичка та пам'ять. У цій опозиції увиразнюється те, що зв'язок пам'яті з минулим може здійснюватися двома способами. Якщо говорити про звичку, то вона спирається на досвід здобутий у минулому, але звичка настільки включена в теперішнє, що не декларується як досвід минулого, у той час як пам'ять як така, стосується досвіду у минулому. Друга опозиція – воскресіння в пам'яті⁴⁰ – виклик/розшукування в пам'яті. Перша стосується спогаду, який приходить мимоволі, фактично воскресіння в пам'яті стосується почуття. Розшук же в пам'яті, проводиться зумисно, з метою не забути щось.

Також П. Рікер вказує на полярність рефлексивності та внутрішньосвітовості⁴¹. Це можна викласти як те, що спогади людини пов'язані не лише з нею самою, вони можуть включати і «внутрішньосвітові» ситуації, що може стосуватися тіла і тіл інших, простору. І хоча напряду автор не посиляється у даному розділі на М. Хальвбакса, частково, коли він пише про

³⁶ Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К: Ніка-Центр, 2004. С. 17 / Пер. з англ. С. Шліпченко

³⁷ Там само. С. 44

³⁸ Casey E. S. Remembering: a Phenomenological Study. B: Indiana University Press, 2000. P. 219

³⁹ Рикёр П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 48-64

⁴⁰ Там само. С. 51

⁴¹ Там само. С. 62-63

«горизонт світу і світів, в рамках яких щось відбувалось»⁴² це стосується і соціальних рамок, в межах яких формуються відповідні дискурси, які складають і формують «горизонти» для суспільства. Проте якщо повернутись до опозицій П. Рікера, то власне за фактом наявності рефлексивності, він пропонує об'єднати правий бік, наведених ним дихотомій. Йдеться про те, що у пам'яті-звички немає рефлексивного елемента, людина «згадує» у такому випадку щось не прикладаючи зусиль; якщо будь-який спогад воскрешається у пам'яті – це протилежно процесу «розшукування» чогось у пам'яті.

Загалом концепція пам'яті, яку пропонує П. Рікер має морально-етичні підвалини і формулюється як концепція «справедливої пам'яті». Вона відрізняється від інших вищерозглянутих наукових доробків саме роллю цінностей. Навіть, коли П. Рікер говорить про колективну пам'ять, він вказує на те, що вона є «пам'яттю про моральне зобов'язання здійснювати справедливість або дозволяти її здійснення».⁴³ Отже, «справедлива пам'ять» реалізується за допомогою а) роботи історика (зادля збереження знань про минуле) б) дії пам'яті-обов'язку. У цьому контексті обов'язок пам'яті по відношенню до поняття справедливості у П. Рікера втілюється у тому, що справедливість спрямовує решту чеснот до Іншого.⁴⁴ Йдеться і про зобов'язання, які переходять «спадково», тобто ті події чи вчинки конкретних людей, які мали місце в минулому і так чи інакше теперішній стан речей «зобов'язаний» минулому.

Справедливості віддано центральне значення у концепції П. Рікера: «Саме справедливість, виявляючи повчальне значення травматичних спогадів, перетворює пам'ять в проєкт, і сам проєкт справедливості надає обов'язку пам'яті форму володарюючого майбутнього».⁴⁵ Тут потрібно зауважити, що у сучасності приклад травми минулого, яка переросла у пам'ять-обов'язок, можна знайти на прикладі того, як більшість країн ЄС, учасниць Другої

⁴² Рикёр П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 63

⁴³ Там само. С. 9

⁴⁴ Там само. С. 129

⁴⁵ Там само. С. 128

Світової пам'ятають про війну 1939-1945 рр. Формується центральна мета, спрямована на майбутнє, яка знаходить підтвердження у лозунгу «Ніколи знову».

Тому у подальшому вивченні питання пам'яті, так чи інакше потрібно звернутися до її більш інструменталізованої частини, зокрема йдеться про історичну пам'ять. Про визначення історичної пам'яті пише Г. Касьянов, який наводить декілька визначень, одне з яких полягає у тому, що історична пам'ять – «цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, стереотипах, міфах символах, мнемонічних і комеморативних практиках».⁴⁶ Отже, можна сказати, що історична пам'ять як форма колективної пам'яті більше за інші форми характеризується сконструйованістю та використовується у політичних цілях з метою здійснення впливу на суспільство та суспільну думку. Тому у подальшому в межах колективної пам'яті, як пам'яті груп, яка формується завдяки соціальним рамкам (М. Гальвбакс), у даній роботі розглядатимуться скоріше її форми та вплив, який на них здійснює влада, спираючись на типологію А. Ассман, яка з у розрізненні колективної пам'яті, визначає політичну пам'ять як символічно опосередковану та ту, яка має колективний характер. На цьому етапі потрібно перейти до розгляду власне політики пам'яті, як форми впливу та роботи з історичною пам'яттю.

1.2 Типи та функції політики пам'яті

При розгляді задачі політичних наук в студіях пам'яті, у фокус потрапляють саме стратегії, які застосовують політичні актори, щоб «інші» пам'ятали саме те, що вигідно їм, а також те, які ефекти мають ці маніпуляції пам'яттю.⁴⁷ Це наштовхує на необхідність звернути увагу на те, як можна визначити політику пам'яті. О. Гриценко пропонує таку версію трактування поняття політики

⁴⁶ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 26

⁴⁷ Там само. С. 7

пам'яті: «цілеспрямовані заходи держави (чи іншої публічної інституції, суспільно-політичної сили), що мають на меті утвердження в свідомості суспільства певних (бажаних для держави чи суспільної сили) уявлень про історичне минуле.⁴⁸ Теж саме стосується і протилежного процесу, тобто заходів для того, щоб певні спогади були витіснені та забуті.

А. Киридон розглядає політику пам'яті як набір соціальних практик, які інтерпретуються за допомогою образів минулого, які у свою чергу актуалізуються відповідним політичним контекстом.⁴⁹ Також політика пам'яті конструюється у відповідності до зовнішніх та внутрішніх проблем, з якими стикається влада. Український дослідник Ю. Шаповал акцентував увагу на специфіці політики пам'яті у кризових політичних ситуаціях перехідної доби⁵⁰. Зважаючи на те, що політика пам'яті ставить собі за мету зокрема і переосмислення історичного досвіду, вона може сприяти налагодженню соціального діалогу, легітимізувати напрямок розвитку політики пам'яті, обраного владним режимом. Говорячи про «кризову ситуацію», Ю. Шаповал звертається до реалій українського суспільства, які унаочнюють потребу у спрямуваннях політики пам'яті до спростування та утворення нових міфів, вироблення нових об'єднуючих наративів, принаймні «національного гранд наративу»⁵¹. Як більшість українських науковців, він констатує те, що на сьогодні такий наратив все ще не сформовано, сам процес формування та розробки політик впродовж періоду української незалежності відбувався асистемно, тому режим пам'яті в Україні принаймні у хронологічних межах від отримання Україною незалежності до початку війни (2022 р.), залишався досить амбівалентним.

⁴⁸ Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. К: К.І.С., 2014. С. 38

⁴⁹ Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті : монографія. – К: Ніка-центр, 2016. С.121

⁵⁰ Шаповал Ю. Антикризовий ресурс політики пам'яті в Україні. Політична культура та ідеологія // Політичні дослідження: Український науковий журнал. – 2021. №2. С.111-134

⁵¹ Там само. С. 115

Те, що влада у залежності від свого загального курсу використовує різні підходи до формування історичної політики та загальної політики пам'яті, підтверджують відмінності у режимах пам'яті під час приходу до влади різних політичних сил. Також вплив мають суспільні настрої, які досягаючи піку напруженості, як під час подій на Майдані в 2014-ому році, можуть провокувати різку зміну в політиці пам'яті. Вже тоді у 2015-ому році з'явився Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»⁵².

Проте перш ніж перейти до того, які режими пам'яті встановлювала українська влада за роки незалежності, варто поглянути все ж таки на досить показовий приклад, який доводить, що у процесі загострення суспільних настроїв, символи у публічному просторі не залишаються без уваги не лише влади, а й суспільства. Йдеться про «ленінопад», який можна характеризувати як приклад політичного іконоклазму⁵³ (переклад тут і надалі мій. – Х. І.). Розглядаючи саме таке явище йдеться не про беззмістовні акти вандалізму, а про протидію залишкам символів, які легітимізували попередній режим на території України. С. Франк та М. Рістік наполягали на тому, що практики політичного іконоклазму походять ще з часів Древнього Риму, де таке явище мало назву «*damnatio memoriae*».⁵⁴ Хоча сам термін у Римі не вживали для означення такого набору дій, як руйнування всіх візуальних образів особи та встановлення заборони на пам'ять про неї, у наукових доробках його використовують як явище впровадження певних санкцій проти пам'яті.⁵⁵ Варто

⁵² Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 16.06.2022).

⁵³ Gambioni, Dario. The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution New Haven: Yale University Press, 1997. URL: <https://www.upf.edu/documents/4185509/228936771/Gamboni+Destruction+of+Art.pdf/4f30b778-88d1-38d4-a3ae-1a3e0e9e0c2e>

⁵⁴ Frank S., Ristic M. Urban fallism: Monuments, iconoclasm and activism. // City. – 2020. Vol. 24. P. 554. URL: <https://doi.org/10.1080/13604813.2020.1784578> (date of access: 16.06.2022).

⁵⁵ Бондарук М. *Damnatio memoriae*, або санкції проти пам'яті в римській культурі і ст. до н. е. – і ст. н. е.// Магістеріум. Культурологія. – 2011. № 42. С. 29.

зауважити, що попередньо наведене порівняння з римськими практиками санкціонування повинне мати свої обмеження, адже для римського суспільства це було усталеною практикою, яка супроводжувала закінчення правління багатьох тогочасних правителів. У сучасному світі відрізняється не лише масштаб зумисного забуття, участь формальних та неформальних інститутів у ньому, а й саме ставлення суспільства до пам'яті та минулого. Проте розгляд конкретних мнемонічних практик не є предметом даної роботи, тому варто повернутися до самого політичного іконоклазму, вказавши, щоб його форма очевидно, що змінилася у сучасних реаліях. Тому, говорячи про «ленінопад», його можна відносити до виду урбаністичного фалізму як прояву політичного іконоклазму, в якому вище згадані автори вбачали маркер значущості символів у міському публічному просторі. Одразу варто зауважити ще одну помітну характеристику колективної пам'яті, а саме те, що вона потребує або тривалого часу для своєї зміни або ж екстремальних подій, які б мали шоківий вплив на свідомість суспільства. Це ілюструється тим, що від моменту офіційного проголошення незалежності України до такого радикального заперечення символів 20-го сторіччя та радянського політичного режиму пройшло 23 роки. Важливим цей факт стає саме у контексті того, як може влада вибудовувати свою політику, основна теза тут полягає у тому, що зміни у суспільній свідомості та колективній пам'яті не відбуваються з такою ж швидкістю як прийняття правової основи чи вибору стратегії політики пам'яті.

У зв'язку з цим пропонується розглянути те, якими були основні напрямки політики пам'яті за час української незалежності. Перш за все, потрібно звернутися до моделей пам'яті⁵⁶ придатних для застосування у специфічно українських реаліях по відношенню до історичної політики, яка на сьогодні тісно пов'язана з політикою пам'яті. Ці моделі описав Г. Касьянов,

⁵⁶ Ця методологія висвітлена у курсовій роботі «Політика пам'яті у сучасній Україні у вимірі топоніміки», захищена 30.04.2022, студенткою 3-го курсу спеціальності Політологія, Хомко Іриною.

виокремивши, ексклюзивний, інклюзивний та змішаний чисті типи пам'яті⁵⁷, яким властивий як окремий стиль наративізації, так і різне розміщення фокусу уваги влади. При застосуванні ексклюзивної моделі, мова йшла про домінування переважно одного з двох наративів національного/націоналістичного та радянсько-ностальгічного.⁵⁸ Інклюзивна модель мала б включати рівноправне існування різних типів пам'яті, об'єднавчим фактором для яких, ставала б громадянська ідентичність. А у випадку зі змішаним типом, різні типи пам'яті хоч і співіснують, але у паралельних просторах. При цьому тимчасова їх неконфліктність забезпечується або зумисним нівелюванням важливості тих тем, які можуть стати потенційно конфліктними або ж відсутністю достатнього рівня радикалізації населення, як наслідок – низький рівень зацікавленості історичними питаннями серед громадян.

Як правило, втіленням конкретних пам'ятних стратегій займаються мнемонічні актори та інститути. Проте, якщо розглядати, наприклад, мнемонічних підприємців, то це не лише політики, які або задають курс певної політики, або використовують історію задля власних потреб у мобілізації електорату. Мнемонічними підприємцями також стають вчителі, поети, історики, митці, публічні діячі, громадський сектор. Згідно з теоретичним доробка М. Бернхарда та Дж. Кубіка, актори, які входять до широкого кола сфери мнемонічних практик, поділяються на воїнів, плюралістів, абнегаторів та перспективістів⁵⁹ (переклад тут і надалі мій. – Х. І.). Перший та другий тип відповідають ексклюзивному та інклюзивному типу у Г. Касьянова, а абнегатори розуміються, як прагматики, які намагаються відтіснити певні «гострі» історичні питання до сфери науки та історії, які нібито не стосуються політики. У свою чергу перспективісти це ті, хто творять проект майбутнього,

⁵⁷ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С.28-32

⁵⁸ Там само. С.28-32

⁵⁹ Bernhard M., Kubik J. Twenty years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford University Press, 2014. P.11-14

вказуючи на завершеність історичних процесів минулого. А отже вони на відміну від, наприклад, мнемонічних воїнів, не загострюють свою увагу на минулому, а формують бачення «нової держави». Оскільки дослідники М. Бернхард та Дж. Кубік⁶⁰ присвятили свою працю саме пам'яті на пострадянському просторі, вартими уваги є їх ті типи режимів пам'яті, які вони виокремлюють. Їх усього три – уніфікований, розколотий та піларизований.⁶¹ Найбільш сприятливим для демократичного розвитку суспільства є якраз піларизований режим, адже в ньому різні типи пам'яті мирно співвіснують. Він може утворюватись завдяки плюралістичним акторам, які схильні до «зшиття» протиріч, а також абнегаторів, яким не властиве надмірне загострення уваги на сфері пам'яті як ресурсу для формування «Іншого» всередині суспільства. Якщо ж плюралістичного елементу не буде, абнегаторська прагматична політика перетвориться на уніфікований режим, в якому основні наративи сформовані, але мирне співвіснування забезпечується не прийняттям та роботою з різними типами пам'яті, а ігноруванням можливих проблем. А у розколотому режимі, як правило, винним є мнемонічні воїни, які, насаджуючи домінуючий наратив пам'яті, не можуть обійтись без формування ворожих позицій, тих які треба забути або знищити. Як правило, це, попри жорсткість стратегій таких мнемонічних акторів, створює кліважі в самому суспільстві.

Наведені типи та стратегії підводять до розуміння пам'яті, як складової ідентичності та пам'яті, як ідеологічного інструменту у конструюванні та взаємодії ідентичностей.

Говорячи про те, що таке ідентичність як така, згідно з визначенням психолога Е. Еріксона – це «суб'єктивне натхнення відчуття ототожненості та цілісності»⁶². Фактично визнання власної ідентичності є відчуттям приналежності до певної єдності. Проте ідентичності множинні, і одним із її

⁶⁰ Ця методологія висвітлена у курсовій роботі «Політика пам'яті у сучасній Україні у вимірі топоніміки», захищена 30.04.2022, студенткою 3-го курсу спеціальності Політологія, Хомко Іриною.

⁶¹ Bernhard M., Kubik J. Twenty years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford University Press, 2014. P. 17-22

⁶² Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М: Флинта, 2005. С. 27 / Пер. з англ. А. Андреева, А. Прихожан, В. Ривош, Н. Толстых

типів, на який необхідно зараз звернути увагу є саме національна ідентичність. За Е. Смітом вона розуміється як «відтворення та реінтерпретація структури вартостей, символів, спогадів, міфів і традицій, що становлять характерну спадщину нації, та ідентифікацію індивідів із цією структурою і спадщиною»⁶³. Вже в цьому визначенні прослідковується те, що національна ідентичність нерозривно пов'язана з соціокультурним та політичним простором. Символи та спогади є складовими національної ідентичності і водночас є тим, на що спрямовані мнемонічні практики, якими послуговується політика пам'яті та мнемонічні підприємці. А. Киридон, розмірковуючи над зв'язком колективної пам'яті та національної ідентичності вказувала на те, що без ідентифікації, яка частково вкорінена в пам'ять, неможливе функціонування колективної пам'яті⁶⁴. Адже в межах колективної пам'яті формується структура смислів та кодів, які, у свою чергу, виконують нормотворчу функції і таким чином означають ідентичність.

Тепер варто зауважити, що у процесі соціальних змін ідеологи стикаються з тим, що, наприклад, ліберальна ідеологія втрачає свою здатність об'єднувати суспільство та владу⁶⁵. У цей момент особливо актуальним стає «винайдення традиції». За Е. Госбаумом – це «сукупність суспільних практик ритуального або символічного характеру, які зазвичай регулюються за допомогою відкрито або приховано визнаних правил, основною метою яких є впровадження визначених цінностей і норм поведінки, а методом є повторення»⁶⁶. Основними такими винаходами стали еквіваленти церкві (освіта на базі республіканських цінностей), публічні церемонії, монументи⁶⁷.

Об'єктом таких «винаходів» звісно ж виступає й ідентичність, за Дж. Оліком та Дж. Робінсом ідентичності підтримуються та встановлюються за

⁶³ Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. К., 2007. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smc03.htm> (дата звернення: 17.03.2022).

⁶⁴ Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. : монографія. – К: Ніка-центр, 2016. С. 96-97

⁶⁵ Хобсбаум Э. Изобретение традиции. Мифы. С. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy/pdf> / Пер. з англ. С. Панарин.

⁶⁶ Там само С. 48

⁶⁷ Hobsbawm E. The Invention of Tradition. Cambridge University Press, 1983. P. 271-272

посередництва мнемонічних практик.⁶⁸ (Переклад тут і надалі мій. – Х. І.). У ході розгляду пам'яті як процесу соціальної репродукції вищезгадані автори визначають ключові терміни, корисні для розуміння пам'яті у її статичному та динамічному проявах – ідентичність, змагання, пластичність та стійкість. Власне характеристику ідентичності у цьому процесу наведено вище, а змагальницький елемент лежить у полі домінування національної пам'яті з метою усунути інших претендентів на контроль над національною ідентичністю. Проте це змагання не лише має на меті усунути «конкурентів», воно власне утверджується остаточно за рахунок цієї боротьби. Пластичність та стійкість співвідносять, вони не є взаємовиключними явищами у суспільстві, тому що не можна заперечити, що пам'ять є пластичною, у тому числі пам'ять груп. Так само не можна заперечувати, що та ж сама влада прагне встановити вже вищезгадані традиції, канони, звички, які претендують на відносну сталість у суспільстві. Також виокремлюються три виміри пам'яті: інструментальний, культурний та інерційний⁶⁹. Фактично всі вони можуть бути складовими процесу втілення в життя політик пам'яті, адже інструментальний передбачатиме використання пам'яті для досягнення конкретних політичних цілей, а культурний – інтерпретацію навколишнього світу, включно з часовими вимірами минулого, теперішнього та майбутнього на основі культурних рамок. Для пояснення інерційного виміру, можна навести приклад тілесних практик у їх перформативному меморативному аспекті, на які вказував П. Коннертон. Згідно з його теорією, «без найменших згадок про історичне походження, ми відтворюємо минуле у нашій теперішній поведінці».⁷⁰ Минуле зберігається у формі слів та образів, але за допомогою визначеної поведінки тіла, колективи отримують здатність пам'ятати, уникаючи когнітивного аспекту пригадування.

Потреба у тлумаченні «гострих кутів» історії при формуванні загальної офіційної політики пам'яті досі залишається актуальною. Враховуючи

⁶⁸ Olick J., Robbins J. Social memory studies: From «Collective Memory» to the Historical Sociology of Mnemonic Practices // *Annu. Rev. Sociol.* – 1998. P.124

⁶⁹ Там само. С.128-129

⁷⁰ Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К: Ніка-Центр, 2004. С. 114/ Пер. з англ. С. Шліпченко.

спрямованість політики пам'яті, зокрема на згадування та забуття варто повернутися до роботи П. Рікера «Пам'ять, історія, забуття», де він вказував на аспекти та специфіку як самого забуття, так і можливих варіантів зловживання пам'яттю. Маніпуляції з пам'яттю так чи інакше будуть включені до сфери «ідеологізації пам'яті»⁷¹, яка у свою чергу здійснюється більшою мірою завдяки наративізації. Якщо розглядати таке явище як забуття у цьому контексті, то при формуванні наративів не обходиться без вибірковості. Такий процес має безпосереднє відношення до канонізації, яка відбувається в офіційних дискурсах та за їх опосередкування. Варто згадати трактування канону А. Ассман, яка стверджувала, що канонізація «поряд із селекцією має під собою ще й фіксацію та ауратизацію текстів або картин, які забезпечуються їм місце не лише в пасивній, а і в активній пам'яті суспільства».⁷² Такий процес селекції під впливом ідеології і сприяє визначенню того, що варто забути. Відповідно, у владі канону, суспільні актори можуть втрачати здатність розповідати про себе⁷³, а згодом і пам'ять підпорядковується пануючому наративу, стає пасивною.

Слідуючи все ж таки етично-політичному напрямку П. Рікер, вказує на ризики такого зловживання, яке виникає з цієї «замкненої розповіді», яка у свою чергу породжує «замкнені суспільства»⁷⁴. Це підкріплюється меморіальними церемоніями, що в сумі породжує такий собі пакт «між пригадуванням, запам'ятовуванням і поминанням».⁷⁵ Так і формується культ пам'яті, який лише віддаляє від бачення проекту майбутнього. Конкретизуючи можна стверджувати, що такий етап розвитку зловживання пам'яттю як одержимість, яка випускає з виду той факт, що концентрація на одній проблемі (або як пише П. Рікер – драмі), ризикує забути та стерти іншу. Це проглядається

⁷¹ Рікер П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 124

⁷² Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение, 2014. С.34

⁷³ Рікер П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 619

⁷⁴ Там само. С. 125-126

⁷⁵ Там само.

і в «затриманій пам'яті»⁷⁶, де фактично маскуються та витісняються частини минулого, але в деяких випадках те, що здавалося б віднесли до забутого може відновитися.

Виникає питання про те, як саме утверджуються уявлення про історичне минуле. Спираючись на попередньо описані теорії, зрозуміло, що значну роль у цьому контексті мають місця пам'яті. Ними можуть бути місця у просторовому розумінні, наприклад, Меморіал у Бабиному Яру, який нагадує про жертв Голокосту і має відповідне територіальне розташування. Так, з іншого боку, ними можуть ставати свята та пам'ятні дати, які поєднуються з відповідними ритуалами і, хоч вони і не існують фізично, вони стають місцем для пам'яті. Наприклад, коли людина бере участь у меморіальній ході чи, коли в певну дату інформаційний простір наповнюють відповідними згадками про подію чи людину.

⁷⁶ Рикёр П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 618

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У ВІДНОШЕННІ ДО СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

2.1 Основні аспекти впливу декомунізації на символічний простір

Враховуючи твердження, наведені в першому розділі даної роботи, можна стверджувати, що однією з цілей політики пам'яті є закріплення певних уявлень та спогадів про історичне минуле. Одними з найбільш помітних та дискусійних в українських реаліях стають саме реномінації вулиць, міст, сіл. Часом перейменування торкаються значної частини урбанонімів, на що вказувала у своїй роботі І. Павленко, коли аналізувала урбанонімію Запоріжжя⁷⁷. Окрім назв, помітними, а часом суперечливими, постають рішення про демонтаж монументів. Характерним прикладом тривалої боротьби між загальним декомунізаційним курсом держави та локальним харківським управлінням став пам'ятник маршалу Жукову, який врешті-решт вдалося демонтувати лише під час війни з РФ. Тобто політика пам'яті, а саме – декомунізація, мала і має значний вплив на формування та відповідні перетворення символічного простору міст України. Перш ніж описати правове підґрунтя декомунізації, як напрямку політики, потрібно окреслити власне важливість зв'язку політики пам'яті та символічного простору.

О. Гриценко у книзі «Пам'ять місцевого виробництва» вказував на те, що «саме урбаністичний складник в українській національній культурі та національній ідентичності вважається надто слабким»⁷⁸. Однією з причин нестабільного та несистемного розвитку культури пам'яті автор називає суперечності між офіційними стратегіями та локальними ідентичностями. Ці суперечності проявляються, коли образи минулого властиві, прийнятні та зчитувані жителями одного регіону, не сприймаються іншими. Внаслідок чого, навіть процес декомунізації відбувався нерівномірно по всій Україні. О.

⁷⁷ Павленко І. Дерадянiзацiя та декомунiзацiя українського урбанiмiкону (на матерiалi назв об'єктiв мiського простору Запорiжжя) // *iдеологiя i Полiтика*. – 2020. № 1(15). С. 188-207

⁷⁸ Гриценко О. *Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України*. К.: К.I.C., 2014. С. 16

Гриценко стверджує, що символічним простором можна називати здатність за посередництва міського простору виражати та просувати жителям міста відповідні цінності, візії минулого та елементи ідеології.⁷⁹ Варто зауважити, що в межах вивчення топонімів та пам'ятників предмет уваги фокусується довкола того, як владні інститути впроваджують відповідну політику, та на тому, що саме, які цінності, історичні наративи репрезентуються шляхом називання вулиць чи прийняття рішень про збереження/демонтаж пам'ятника. Такі дії безпосередньо примушують перетинатися політику пам'яті з урбаністичною політикою. Адже насправді історичний простір міста є багатофункціональним, приміром, центральна частина Києва, як міста з давньою історією, є дзеркалом політики пам'яті, що проявляється у тому, кому саме встановлено пам'ятники, на честь кого/чого названо вулицю, про який історичний період нагадує та чи інша будівля. Проте наявність великої кількості історичних пам'яток робить цю частину міста особливо привабливою і для туристів та жителів міста, а отже вимагатиме розгортання відповідної інфраструктури поруч з історичними пам'ятками. Тому, коротко обґрунтувати зв'язок між урбаністичними практиками та пам'ятними, можна, зауваживши, що при прийнятті рішення про встановлення нового пам'ятника чи заміни старого, мають та можуть враховуватися не лише його символічне значення для формування ідентичності, а й те, як саме вписати його у структуру публічного простору. Випадок, коли місця дозвілля, якості яких є сферою урбаністики та містопланування, співпадають з місцями пам'яті, навіть травматичної, можна ілюструвати Бабиним Ярм. З одного боку це парк, з іншого місце пам'яті, яке до речі досі є дискусійним, адже потрібно визначити чи сприймати це місце лише у контексті Голокосту чи також у якості місця пам'яті про злочини тоталітарного режиму проти ширшої категорії людей, зокрема й українців. На ці та інші проблеми пов'язані з меморіалом у Бабиному Яру вказував Й. Зісельс, один із президентів Асоціації єврейських громадських організацій та

⁷⁹ Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. К: К.І.С., 2014. С. 41

общин України. Й. Зісельс окреслив такі проблеми, як факт заборони єврейськими законами Галахи будувати будь-що на території єврейських кладовищ, неузгодженість щодо вирішення цього питання всередині самої єврейської общини, а також звернув увагу на недоцільність навіть назви «Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр».⁸⁰ Оскільки жертвами Голокосту можна називати євреїв та ромів, а «військовополонені, українські націоналісти, моряки Дніпровської флотилії, пацієнти психіатричної лікарні, а також представники інших груп»⁸¹, аж ніяк не підпадають під категорію жертв Голокосту. Проте вони, на думку Й. Зісельса, теж мають бути включеними в комеморативну концепцію. У той час як М. Сівець, тодішній очільник Меморіального центру жертв Голокосту «Бабин Яр», схилився до створення саме простору історії та пам'яті Голокосту, не включаючи інші категорії жертв.⁸² І це лише один із аспектів ширшої проблематики Бабиного Яру. У контексті вищезгаданого питання перетину політики пам'яті з міською, варто згадати, що у 2017-ому році, коли тривали дискусії, фрагменти яких наведено вище, директор Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» Б. Глазунов звернув увагу на те, що люди сприймають заповідник, в першу чергу, як міський парк, а не як заповідник.⁸³ Такий кейс вказує на низку проблем політики пам'яті, які потребують уваги. Йдеться про те, що при здійсненні такої політики необхідне детальне вивчення та врахування думки громади, доцільність встановлення того чи іншого пам'ятника/меморіалу, беручи до уваги міську політику. У тому числі це стосується й проведення ретельного науково-історичного дослідження.

⁸⁰ Йосиф Зісельс. Мемориальный центр Холокоста "Бабий Яр" – проект патерналистский. Асоціація єврейських організацій та общин України (Ваад). URL: <https://vaadua.org/news/iosif-zisels-memorialnyy-centr-holokosta-babiy-yar-proekt-paternalistskiy> (дата звернення: 17.06.2022).

⁸¹ Там само.

⁸² Марек Сівець: «Хочемо показати історію Голокосту на прикладі Бабиного Яру». Високий Замок. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/203990-marek-sivets-khochemo-pokazaty-istoriiu-holokostu-na-prykladi-babynoho-yaru> (дата звернення: 17.06.2022).

⁸³ Костюк Б. Меморіал у Бабиному Яру: місце єднання чи роз'єднання?. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28694994.html> (дата звернення: 17.06.2022).

Якщо виходити з тези Р. Барта про те, що урбаністичний простір, як і будь-який простір у використанні людей, є означуючим простором⁸⁴, то можна стверджувати, що і політика пам'яті здійснюється шляхом означування простору, зокрема через надання відповідних назв та встановленням монументів. Також у своїй роботі «Семіологія та урбанізм» Р. Барт робить два важливі у ході даної дипломної роботи зауваження, стосовно міста. Перше стосується того, що «місто – це дискурс, і цей дискурс є власне мовою: місто розмовляє зі своїми мешканцями»⁸⁵ (переклад тут і надалі мій. – І.Х.). Таким чином підтверджується роль міського фізичного і, як наслідок, символічного простору, у який перший перетворюється внаслідок відповідного означення та надання нових сенсів, у «комунікуванні» існуючої візії домінуючих пам'яттєвих наративів. А от наступне зауваження Р. Барта стосується того, що все ж таки словосполучення «мова міста», є більшою мірою метафоричним, ніж дійсно придатним об'єктом для аналізу.⁸⁶

Враховуючі дані тези, варто звернутися до іншого представника течії постструктуралізму, а саме П. Бурдьє, та його роботи «Соціологія політики». Одним із центральних у його концепції є питання соціального простору. За П. Бурдьє – це «абстрактний простір, що конститується ансамблем підпросторів або полів (економічне, інтелектуальне та ін.), які завдячують своїй структурі нерівному розподілу окремих видів капіталу і може сприйматися у формі структури розподілу різних видів капіталу, яка функціонує одночасно як інструменти та цілі боротьби у різних полях».⁸⁷ Тобто політичне поле, яке включає і частково сферу політики пам'яті, конститує соціальний простір, а отже, ті агенти, які долучаються до функціонування політичного поля у розрізі здійснення політики пам'яті, перебувають у протиборчому стані за домінування у цьому підпросторі соціального простору. Пам'ятники очевидно є частиною

⁸⁴ Barthes R. Semiology and urbanism. 1967. P. 412. URL: http://ftp.columbia.edu/itc/architecture/ockman/pdfs/dossier_4/barthes_2.pdf (date of access: 09.06.2022).

⁸⁵ Там само. С. 415

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Бурдьє П. Физическое и социальное пространства: проникновение и присвоение. Социология политики. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Burd/01.php (дата звернення: 09.06.2022).

фізичного простору, проте за П. Бурдьє соціальний простір «присвоює» собі фізичний простір, що пояснюється потребою соціального простору реалізуватися у фізичному, внаслідок чого і дозволяється стверджувати, що фізичний простір є соціально сконструйованим.⁸⁸ Виходячи з твердження, що однією з визначальних форм символічної влади є влада над тим, щоб формувати групи⁸⁹, можна розглядати напрямок політики пам'яті як формування нації через впровадження спільних історичних та пам'ятних наративів, у тому числі у міському просторі. Для здійснення символічної влади потрібна у тому числі інституціоналізація, яка репрезентуючи групу відповідає у тому числі за формування спільних цінностей та їх підтримку у суспільстві. Фактично мова йде про підтримання цілісності групової пам'яті за допомогою інструментів політики пам'яті. Проте існують і протиборчі групи, які зокрема й через інститути визнаються як небажані та незаконні. З початку впровадження офіційної декомунізації, яка підкріплювалась відповідним законодавством, такою групою стали ті, хто відповідав радянсько-ностальгічному типу колективної пам'яті, за типологією Г. Касьянова⁹⁰.

В. Середа, аналізуючи символічний простір Львова, зробила корисне зауваження, яке полягає у тому, що при переході до модерної версії націоналізму, все більша частина практик та стратегій політики пам'яті знаходили своє вираження у намаганнях перетворити «місто на національний символ»⁹¹. І хоча авторка пише про Львів, таку назву можна застосовувати і до Києва, особливо, врахувавши, що значна частина перетворень у символічному просторі, відбувалась внаслідок декомунізації. У той час як у Львові такі явища як демонтаж пам'ятників Леніну та реномінація вулиці на честь С. Бандери

⁸⁸ Бурдьє П. Физическое и социальное пространства: проникновение и присвоение. Социология политики. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Burd/01.php (дата звернення: 09.06.2022).

⁸⁹ Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть. Социология социального пространства. М: Институт экспериментальной социологии, 2007. С. 84 / Пер. с франц.; отв.ред. перевода Н. А. Шматко.

⁹⁰ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 28-29

⁹¹ Середа В. Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова // Вісник Львівського університету. – 2008. № 2. С. 73.

почали з'являтися набагато раніше, ніж почалась декомунізація. Приміром, вже у 1992-ому році тодішня вулиця Миру, отримала назву на честь С. Бандери, діяча ОУН у середині 20 ст., а демонтаж значної кількості пам'ятників Леніну, загалом на Галичині розпочався ще в першій половині 1990-х років. Це можна пов'язати у тому числі з відмінностями у локальних ідентичностях, тому Київ також може вважатися прикладом міст, де помітні процеси творення міста – національного символу.

Офіційно закріплена декомунізація розпочалась у 2015-ому році, як наслідок прийняття «законів про декомунізацію», які загалом мали на меті виключити символіку тоталітарних режимів (нацистський та комуністичний режими). Проте фактично декомунізаційні процеси почалися ще на початку незалежного існування України. Першим поваленим пам'ятником Леніну став монумент у місті Червоноград, Львівської області 1 липня 1990-го року, тобто ще до проголошення незалежності України. В. Семків описував цей демонтаж як досить драматичний у тогочасних реаліях. У Червонограді тоді влітку 1990-го почалися протести шахтарів, які вимагали не стільки повної декомунізації у сучасному розумінні, скільки радикальних соціально-економічних змін.⁹² Однією з вимог протестувальників стала «департизація» на вугільних підприємствах, поряд з якою лунали і заклики до розслідування злочинів Компартії та проголошення незалежності України. Демонтаж відбувся не в руслі стихійного повалення руками демонстрантів, тоді цьому посприяла міська рада Червонограду, на фото з фрагменту протоколу⁹³, який наводить у своїй статті В. Семків, йшлося про одноголосне погодження депутатів міської ради з приводу необхідності демонтажу пам'ятника Леніну. Разом з тим було перейменовано проспект В. Леніна на проспект Т. Шевченку. Варто зауважити, що на той час навіть у Львівській області, не було єдності серед населення з приводу необхідності демонтажу пам'ятника. За матеріалами репортажу,

⁹² Семків В. Падай, Леніне, падай. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/40061> (дата звернення: 17.06.2022).

⁹³ Фото: фрагмент протоколу засідання міської ради Червонограду. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/sites/default/files/pictures/stenogramy.png> (дата звернення: 17.06.2022).

відзнятого у день, коли місцева влада почала демонтувати монумент, прихильники комуністичного режиму вибудували «живий ланцюг» навколо постаменту⁹⁴, щоб не допустити його знесення. Проте за свідченнями очевидців подій, ця група все ж таки не була чисельною та не змогла завадити втіленню в життя рішення міськради.⁹⁵ Як пише В. Семків в ВР УРСР на такі дії реагували неоднозначно та з осудом. Адже згідно з тоді ще діючим законом Законом УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», виключення пам'яток може бути здійснено лише після отримання дозволу Ради Міністрів Української РСР.⁹⁶ А оскільки до пам'яток історії та культури цей закон відносив об'єкти та символіку «подій Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн., героїчну боротьбу радянського народу за побудову соціалізму і комунізму...»⁹⁷, демонтаж монумента В. Леніну міг цілком вважатися незаконним. Офіційна реакція ВР УРСР викладена у Постанові про порушення Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури»⁹⁸. До речі на той момент ця Постанова адресувалась уже не лише Червонограду, а й Бориславу, Дрогобичу, Радехову та Миколаєву. У Постанові йшлося про необхідність перегляду рішень, а також про необхідність в організації інвентаризації наявних пам'яток. Проте таке рішення Верховної Ради не вплинуло на місцеві органи влади, і пам'ятники В. Леніну не повернулись на свої місця.

Тоді власне й розпочався перший етап спроб позбавитися від радянської спадщини, який не мав під собою жодних законів і регулювався переважно рішеннями місцевих рад. Важливим фактом, є те, що Закон «Про охорону і

⁹⁴ Відео: Демонтаж пам'ятника Леніну у Червонограді, 2012. YouTube. [00:51] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EYukAxGzLN8> (дата звернення: 17.06.2022).

⁹⁵ Кречківська М. 30 років тому червоноградці першими в СРСР зняли пам'ятник Леніну. Спогади учасників події – Червоноград.City. Червоноград.City. URL: <https://chervonograd.city/articles/93019/lenin-vpav-30-rokiv-tomu-a-koli-vpade-sovok> (дата звернення: 17.06.2022).

⁹⁶ Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 13.07.1978 р. № 3600-IX : станом на 12 лип. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Про порушення Закону Української РСР "Про охорону і використання пам'яток історії та культури" : Постанова Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 11.09.1990 р. № 270-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-12#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

використання пам'яток історії та культури» втратив чинність лише у 2000-ому році. Хоча до того часу поступово і нерівномірно дерадянїзувалась значна частина міст, особливо Західної України. Наступним етапом у розвитку декомунізаційних практик можна назвати політику В. Ющенка, коли почались активні процеси у визнанні Голодомору 1932-1933, а також демонтаж пам'ятників радянським діячам, які були причетні до Голодомору.⁹⁹ Саме з моменту президенства В. Ющенка почав існувати Український інститут національної пам'яті. І найважливішим зрушенням у ході декомунізації став 2015-ий рік і прийняття відповідного законодавства. Оскільки аналіз політики пам'яті в Україні, особливо до 2015-го року, вже є детально проаналізованим українськими науковцями (О. Гриценко, Г. Касьянов, В.Бабка, В. Бондар), у даній роботі період від початку незалежності до 2015-го року буде коротко описано на основі попередніх напрацювань. У той час як періодам президенства П. Порошенка та В. Зеленського буде приділено більше уваги.

2.2 Етапи декомунізації в Україні періоду незалежності

Детально укази, постанови та закони з приводу політики пам'яті проаналізовано у праці «Президенти і пам'ять» О. Гриценка, хронологічними рамками якої виступають 1994-2014 рр. Згідно проведенням О. Гриценком аналізом президенство Л. Кучми у розрізі політики пам'яті можна характеризувати як багатовекторне, адже акти, прийняті за його перебування при владі, загалом не суперечили жодній з версій історії.¹⁰⁰ Згідно з розподілом актів президента Л. Кучми з політики пам'яті, з 96 указів, 52 – є «указами, що зміцнюють обидві версії»¹⁰¹, мова йде про зміцнення радянської та національної версій історії. До речі, дані ілюстровані О. Гриценком, вказують на те, як політика пам'яті може ставати інструментом у політичний та партійній

⁹⁹ Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932 – 1933 років в Україні : Указ президента України від 28.03.2007 р. № 250/2007. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2502007-5688> (дата звернення: 08.06.2022).

¹⁰⁰ Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К: К. І. С., 2017. С. 54-55

¹⁰¹ Там само.

боротьбі за мобілізацію електорату. Це підтверджується тим, що саме перед парламентськими виборами у 2002-ому році була прийнята найбільша частина указів за рік, при чому серед тих, які б сподобалися прихильникам національного русла розвитку, нараховується 6 указів – найбільше за весь період президенства Л. Кучми. Так само і для виборців з радянсько-ностальгічним типом колективної пам'яті було ухвалено 4 укази. Таким чином робилися спроби охопити якомога більшу частину електорату, використовуючи історичні наративи. Варто звернути увагу на ухвалення Л. Кучмою Указу № 79 від 09.02.2001 «Питання щодо використання державних символів України»¹⁰², який окрім мети, яка полягала у необхідності «визначення порядку використання державних символів України»¹⁰³, у пункті 4 містила чітке декомунізаційне зауваження. Йдеться про те, що по всій Україні повинна була бути проведена ліквідація символів, що стосувались СРСР, за винятком, тих будівель та споруд, що були внесені до переліку пам'яток історії та культури. Попри наявність такого акту дійсно масштабної реформи в Україні не відбулося, адже вона б вимагала перегляду власне законності надання тим чи іншим пам'ятках охоронного статусу. Тим не менш у багатьох містах на будівлях місцевої влади замінили радянську символіку та тризуби.¹⁰⁴ Згідно з висновками О. Гриценко про політику пам'яті Л. Кучми, їй була властива реактивність, уникання «гострих кутів» історії, шаблонність в оцінці історичних діячів, а також використовувала переважно радянський інструментарій комеморативних та меморіальних практик.¹⁰⁵ Найбільш цікавою видається практика, яку можна назвати регіоналізацією політики пам'яті, адже поки у Львові створювалась комісія з вивчення діяльності УПА, у Луганську віддавали перевагу ювілею «Молодої гвардії». Якщо порівнювати цю політику,

¹⁰² Питання щодо використання державних символів України : Указ Президента України від 09.02.2001 р. № 79/2001 : станом на 26 листоп. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/2001#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К: К. І. С., 2017. С. 75

¹⁰⁵ Там само. С. 266-267

з тією, що виникла після прийняття «декомунізаційних» законів у 2015-ому році, то однією з основних характеристик буде відсутність спроб вибудувати загальнонаціональний наратив, який властивий вже більш пізнім напрямкам політики пам'яті в Україні, мова про які піде далі.

Основні здобутки політики пам'яті під час президенства В. Ющенка згадувалися у даній роботі вище, проте як вказує В. Бабка, якщо у період правління Л. Кучми були загострення з приводу зовнішнього аспекту політики пам'яті, зокрема, українсько-польських та українсько-угорських історичних наративів, то під час правління В. Ющенка актуалізувалось протистояння національного та радянсько-ностальгічного типів.¹⁰⁶ Окрім наголошення на темі потреби вшанування жертв Голодомору, В. Ющенко привертав увагу до жертв політичних репресій¹⁰⁷, пам'яті ОУН/УПА, наприклад, указ «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України»¹⁰⁸. Хоча одразу після закінчення терміну його президенства, здобутки проведеної ним політики у сфері пам'яті були відкинуті. За ідеологічною спрямованістю актів політики пам'яті, В. Януковича можна назвати найбільш пасивним з усіх президентів України. Для порівняння, якщо Л. Кучма прийняв усього 96 актів, В. Ющенко – 162, то В. Янукович – лише 32¹⁰⁹, при цьому тих з них, які утверджували б національну версію історії України лише 2. Також у період з 2010 до 2014 послабилась роль УІНПу, який повністю був перетворений на наукову інституцію.¹¹⁰

У роботі О. Гриценка укази президентів аналізуються, зокрема за моделлю Тулміна-Данна, тому оскільки науковий доробок на тему політики пам'яті президентів О. Гриценка обмежується правлінням В. Януковича, доречно буде

¹⁰⁶ Бабка В. Політика пам'яті в Україні (2005 – початок 2010 рр.): ключові тенденції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН. – 2018. № 4(78). С. 101.

¹⁰⁷ Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937-1938 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431/2007#Text> (дата звернення: 23.05.2022)

¹⁰⁸ Про присвоєння С. Бандері звання Герой України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

¹⁰⁹ Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К.: К. І. С., 2017. С. 839

¹¹⁰ Георгій Касьянов. К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006 – 2016).

Historians.in.ua Інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі. URL:

<https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016> (дата звернення: 23.05.2022).

застосувати цю модель для аналізу політики пам'яті при П. Порошенку та В. Зеленському. Модель Тулміна-Данна концентрується навколо аналізу аргументації, а саме того, що аргументи різноманітні, можуть мати функціонально різні компоненти, одні й ті ж самі дані можуть по-різному інтерпретуватися у залежності від припущень, з якими вони поєднуються.¹¹¹ Відповідно до термінології С. Тулміна¹¹², на яку спирається модель, у ході аналізу варто розглядати твердження (claim), тобто те, чого потрібно досягти, підстави (grounds), засадничі міркування (warrant), а також кваліфікатор¹¹³, як обмеження які можуть бути накладені на прийняте рішення.

До розгляду взяті саме закони «декомунізації» 2015-го року, перший з них це Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»¹¹⁴, його аналіз відповідно до моделі Тулміна-Данна можна представити у вигляді Таблиці 1.

Таблиця 1.

Підстава	Тоталітарні (нацистський та комуністичний) режими мусять бути засуджені.
Засадничі міркування (світоглядні настанови, принципи, що є підґрунтям чи спонукою для	1) «Забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина 2) Розвиток незалежної,

¹¹¹ Gasper D. Structures and meanings: a way to introduce argumentation analysis in policy studies education. RePec. 2000. P. 6–7. URL:

https://www.researchgate.net/publication/44824761_Structures_and_meanings_a_way_to_introduce_argumentation_analysis_in_policy_studies_education.

¹¹² Toulmin S., Rieke R., Janik A. An Introduction to reasoning. NY: Macmillan Publishing Co., Inc, 1984. P. 25-27

¹¹³ Там само. С. 88

¹¹⁴ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

політичного рішення	демократичної, правової держави 3) Консолідація та розвиток української нації та її історичної свідомості»¹¹⁵ 4) Осуд комуністичного та нацистського режимів, як злочинних.
Додаткові аргументи	Посилання на Загальну декларацію з прав людини¹¹⁶, «резолюції ПАРЄ № 1096 (про ліквідацію спадщини колишніх тоталітарних режимів), 1481 (з приводу міжнародного осуду злочинів комуністичних режимів), 1495 (про боротьбу з відродженням нацистської ідеології), 1652 (відношення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах-членах Ради Європи»¹¹⁷.
Мета	Не допустити повторення злочинів тоталітарних режимів, відновлення історичної справедливості. Фактично вилучити с символічного простору всю символіку тоталітаризму.

¹¹⁵ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

¹¹⁶ Загальна декларація прав людини (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.05.2022).

¹¹⁷ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

Кваліфікатор	Формально – відсутній.
Пропоноване рішення	Заборонити використання символіки та пропаганду тоталітарних режимів; виключити з виборчого процесу партії, які мають комуністичну чи тоталітарну символіку; проведення на державному рівні розслідування злочинів тоталітарних режимів. Закон пропонує вживати заходів задля підвищення поінформованості суспільства, розвиток досліджень даної тематики, оприлюднює архівні документи пов'язані зі злочинами комуністичного та нацистського режимів.

Саме на основі цього закону приймалися рішення про перейменування чи демонтаж пам'ятнику. Текст закону офіційно закріпив відмежування від радянської версії минулого та криміналізував будь-яку пропаганду пов'язану з комуністичними чи нацистськими символами. Вже у звіті за 2016-ий рік Українського інституту національної пам'яті йшлося про те, що на базі цього закону по всій Україні перейменовували 987 населених пунктів та районів, 51,5 тис. топонімів та демонтували 2389 пам'ятників та пам'ятних знаків.¹¹⁸ Над розробкою проекту закону працював зокрема і УІНП, що є органом виконавчої влади та координується Міністерством культури та інформаційної політики. Саме УІНП є одним із основних акторів впровадження політики пам'яті в Україні. Серед нормативно-правових актів розроблених в Інституті і Закон «Про доступ до архівів репресованих органів комуністичного тоталітарного

¹¹⁸ Звіт 2016 рік. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2016-rik> (дата звернення: 23.05.2022).

режиму 1917-1991 років»¹¹⁹. Для детального розуміння аргументації та змісту даного закону також застосувалась вищезгадана модель Тулміна-Дана, зображена у вигляді Таблиці 2.

Таблиця 2.

Підстава	Недостатня обізнаність українського суспільства зі злочинами комуністичного та нацистського режимів через довготривалу відсутність правдивої інформації у відкритому доступі.
Засадничі міркування	Фокус навколо права громадян України на правдиву інформацію стосовно їх історії. Архіви є гарантами людської пам'яті, а також частиною історичної спадщини українського народу.
Додаткові аргументи	Посилання на Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів. Закриті архіви як передумова до анексії Криму та конфлікту на Сході України.
Мета	Не допустити повторення злочинів тоталітарних режимів, відновлення історичної справедливості. Відкрити

¹¹⁹ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

	архівну інформацію, яка стосується репресивних органів тоталітарного режиму 1917-1991 рр. з метою підвищення уваги до злочинів комуністичного режиму.
Кваліфікатор	«Лише частково репресована особа або її родина можуть вимагати обмеження надання інформації, яка стосується безпосередньо справи репресованого» ¹²⁰ .
Пропоноване рішення	«Вжити всіх необхідних технічних та організаційних заходів задля надання доступу до архівів репресивних органів» ¹²¹ .

Таким чином в рамках декомунізації відбувається конструювання нових наративів пам'яті про радянське минуле, на протиположності традиційним радянсько-героїчним наративам виступає демонстрація злочинності режиму. Тема злочинів тоталітарних режимів примушує звернутися до концепції пам'яті П. Рікера, згаданої в 1 розділі даної роботи. Адже однією з його тез було те, що забезпечення «справедливої пам'яті» можливе за допомогою наявності двох факторів: роботи історика та дії пам'яті-обов'язку.¹²² Власне закон, який відкриває доступ до архівів репресивних органів, дозволяє удосконалювати «роботу історика», а також вказує на те, чому існує «обов'язок» пам'ятати дані факти.

¹²⁰ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

¹²¹ Там само.

¹²² Рикёр П. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 9

Отже, на основі викладеного вище, у 2015-ому році з прийняттям «законів про декомунізацію», відбувся, принаймні на найвищому державному рівні, остаточний перехід до підтримки національної версії історії України, а не лише «підваження» радянського історичного минулого, як це відбувалося, наприклад, за часів Л. Кучми. Вище не згадувався Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»¹²³, адже його «декомунізаційність» полягає не у самій меті чи наслідках від ухвалення закону, а проявляється у порівнянні з текстом закону «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років»¹²⁴ від 2000-го року. Самі назви відображають відхід від розуміння Другої світової війни, як «вітчизняної» для українців, що впливає на хронологічні рамки війни, адже для СРСР і зараз для РФ війна почалась з 1941-1945, у той час як офіційний напад Німеччини датується 1939-им роком. Були внесені також зміни у форму вшанування – у новому законі вже не йдеться про вимоги до Прапора Перемоги, які звучали так: «Зовнішній вигляд копій Прапора Перемоги має відповідати вигляду штурмового прапора 150-ї ордену Кутузова II ступеня Ідрицької стрілецької дивізії»¹²⁵. А також виключається слова про «перемогу радянського народу». На відхід від попереднього ставлення до Другої Світової війни вказує і те, що у законі від 2015-го року не йдеться про «перемогу радянського народу»¹²⁶. Натомість з'являється акцент на трагічності війни у історичній пам'яті без згадок про те, який саме народ перемагав. Внаслідок прийняття цього закону було запроваджено нову для України пам'ятну дату, а саме День пам'яті і примирення 8 травня.

Варто звернути увагу, й на те, як на такі зміни у політиці пам'яті реагувало суспільство, починаючи з 2015-го року. Питання декомунізації увійшло до

¹²³ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

¹²⁴ Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

всеукраїнського дослідження «Конфлікт в медіа, медіа в конфлікті»¹²⁷, проведене соціологічною агенцією «ФАМА» на замовлення ГО «Львівський медіафорум» та «Школи журналістики УКУ» з допомогою Посольства Великої Британії в Україні. За даними дослідження у 2015-ому році 24,3% українців цілком погоджувалися з твердженням, що «реалізація закону про декомунізацію легалізує знищення історичної спадщини та архітектурних пам'яток».¹²⁸ І майже стільки ж (24,5%) погоджуються та не погоджуються однаковою мірою. А ось тих хто абсолютно не вважав декомунізацію легалізацією руйнування пам'яток було лише 15,1%. А з твердженням про те, що допоки стоять пам'ятники Леніну, а вулиці в Україні названі на честь радянських військових, Україна не зможе розвиватися, абсолютно не погоджувалися 47,8% респондентів. Тобто для значної кількості опитаних проблема наявності Леніна та радянських топонімів не поставала як головна на порядку денному, узагалі лише 28,7% респондентів погодилися з тим, що радянські символи є пам'яттю ворожого режиму в Україні. Для порівняння, дослідження у 2020-ому році, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва¹²⁹, показало, що 34% українців погоджуються з тим, що СРСР був тоталітарним режимом, який здійснював політику терору. З-поміж опитаних респондентів лише 30% ставились до перейменування позитивно, у той час як 44% мали негативне ставлення і ще 20% залишались байдужими. Такі дані соціологічних досліджень вказують на складність у сприйнятті населенням України всіх аспектів декомунізації.

¹²⁷ MediaSapiens. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ - дослідження. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/14371/2015-10-09-bilshist-ukraintsiv-uperedzheni-do-vlady-dekomunizatsii-ta-zmi-doslidzhennya/> (дата звернення: 23.05.2022).

¹²⁸ MediaSapiens. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ - дослідження. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/14371/2015-10-09-bilshist-ukraintsiv-uperedzheni-do-vlady-dekomunizatsii-ta-zmi-doslidzhennya/> (дата звернення: 23.05.2022).

¹²⁹ Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 23.05.2022).

2.3 Декомунізація символічного простору м. Києва: топонімічний та монументальний аспекти

Перш ніж викласти те, як саме відбувався процес декомунізації в Києві, варто звернути увагу на власне ідеологізованість топонімів як складової символічного простору. Якщо розглядати соціальні функції топонімів, серед яких орієнтаційна, символічна, репрезентаційна та естетико-комунікативна,¹³⁰ то у контексті розгляду політики пам'яті, найбільш вагомою є саме символічна функція. Тобто на честь кого/чого назва вулиця, яке символічне значення має цей топонім. Н. Терес вважає, що годонімія взагалі є найбільш піддатливою для впливу з боку держаних та політичних діячів, часом використовується як репресія по відношенню до певних наративів історичної пам'яті.¹³¹ Так у ХХ столітті в українських містах припинили своє існування ті назви, що мали грецьке, польське, німецьке та ін. походження. Узагалі початком централізованого затвердження назв вулиць у Києві є період правління російського імператора Олександра II (середина ХІХ століття), тоді сформувалась Комісія з перейменування вулиць, площ та провулків в Києві.¹³² І вже тоді вулиці почали отримувати назви на честь династії Романових, військових та політичних діячів Російської імперії. Так само з початок існування УНР у 1917, Київська Українська міська рада одразу ж перейменувала центральні вулиці Києва на честь українських діячів. Вже в часи СРСР топонімічна політика в Києві, як і у всіх союзних містах відносилась до топонімічних диктатур¹³³, за О. Різником. Йдеться про жорсткий контроль за топонімами і повну відсутність можливості, наприклад, незгоди суспільства з існуючою назвою чи перейменуванням. Початок поклав так званий «ленінський план монументальної пропаганди», це була стратегія, згідно з якою у містах

¹³⁰ Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. 2007. С. 1. URL: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf (дата звернення: 01.06.2022).

¹³¹ Терес Н. Перейменування вулиць Києва: тоталітарна спадщина і сучасність. Між пам'яттю та пам'ятанням. Травма посткомуністична. В: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013. Т. 1. С. 80.

¹³² Там само. С. С 82

¹³³ Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. 2007. С. 1–2. URL: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf (дата звернення: 01.06.2022).

почали з'являтися монументальні та топонімічні символи Жовтневої революції, пролетарського руху та комунізму. Спершу таке явище охопило саме центральні вулиці, і вже за правління Й. Сталіна перейменування стали масовими по всьому Києву. З приводу ситуації на початку української незалежності, то Київ зібрав у собі три «шляхи» топонімічної політики різних регіонів, а саме одеський, львівський та східноукраїнський.¹³⁴ Львівський, за О. Резніком характеризується меморіалізацією українського національного визвольного руху, одеський – поверненням історичних назв, а східноукраїнський тип – це намагання залишити status quo.

Загалом назви вулиць можуть виступати інструментом у конструюванні ідентичності, а також можуть вказувати на приналежність людей до певної групи.¹³⁵ Хоча варто зробити зауваження, що на приналежність до групи у контексті топонімів вказує найбільше саме ставлення суспільства або окремих груп до тих чи інших назв. Значною мірою сприйняття та визнання суспільством назв вулиць може залежати від локальної ідентичності та того, якою мірою вона збігається з загальнонаціональною. Серед загальноукраїнських стратегій перейменування виділяються: фокус на дорадянському історичному періоді, зменшення у перейменуваннях кількості військово-політичних діячів, присутність ролі локально важливих топонімів.¹³⁶ Прикладом такої стратегії можна назвати перейменування у 2016-ому році вулиці Артема на вулицю А. Куїнджі у одному з центральних районів Маріуполя. Адже вулиця названа в честь художника родом з північного Приазов'я, який мав грецьке коріння. Така назва, по-перше, не апелює до політичних персоналій, по-друге, відноситься до локального найменування, зважаючи на походження художника. До того ж саме у Маріуполі до початку

¹³⁴ Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. 2007. С. 1–2. URL: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf (дата звернення: 01.06.2022).

¹³⁵ Alasli M. Toponyms' contribution to identity: The case study of Rabar (Morocco). International Cartographic Association. 2019. P. 1

¹³⁶ Gnatiuk, O. The renaming of streets in post-revolutionary Ukraine: regional strategies to construct a new national identity // AUC Geographica. – 2018. 53(2). P.134

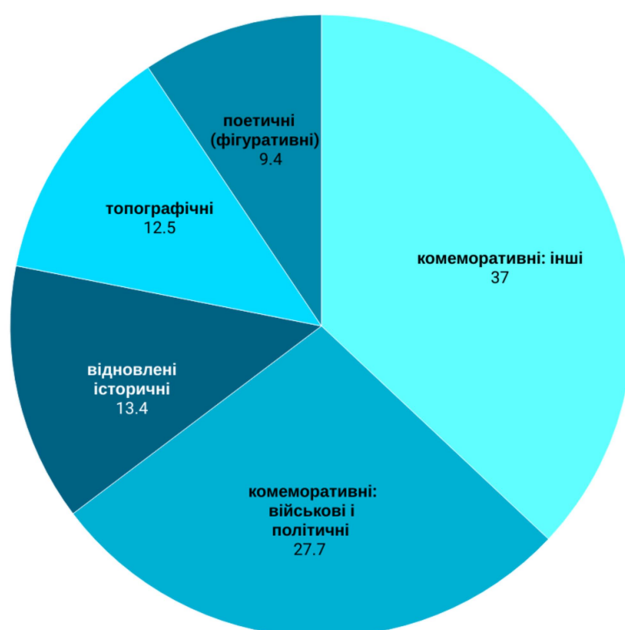
російського вторгнення у 2022-ому році функціонувала Федерація грецьких товариств в Україні.¹³⁷

Нижче, на основі даних з сайту Київської Департаменту суспільних комунікацій КМДА¹³⁸ та новин Офіційного порталу Києва¹³⁹, продемонстровано основні типи перейменованих вулиць, приналежність назв до різних історичних періодів з розподілом по районах Києва (Діаграма 1). Для розподілу перейменованих топонімів обрано типологію О. Гнатюка¹⁴⁰.

Діаграма 1.

Розподіл перейменованих вулиць Києва 2014-2022

комеморативні: інші комеморативні: військові і політичні відновлені історичні
топографічні поетичні (фігуративні)

Діаграма ілюструє те, що серед вулиць Києва найбільше – 37%, віддавалась перевага саме комеморативним назвам, які б стосувалися видатних діячів

¹³⁷ Федерація грецьких товариств України. Федерація грецьких товариств України. URL: <https://uagreeks.com/> (дата звернення: 23.05.2022).

¹³⁸ Перелік вулиць у місті Києві, які перейменовані протягом 2014-2020 років. Департамент суспільних комунікацій виконавчого органу Київської міської ради. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html>

¹³⁹ Офіційний портал Києва – Новини. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_pereymenovano_sche_chotiri_vulitsi/

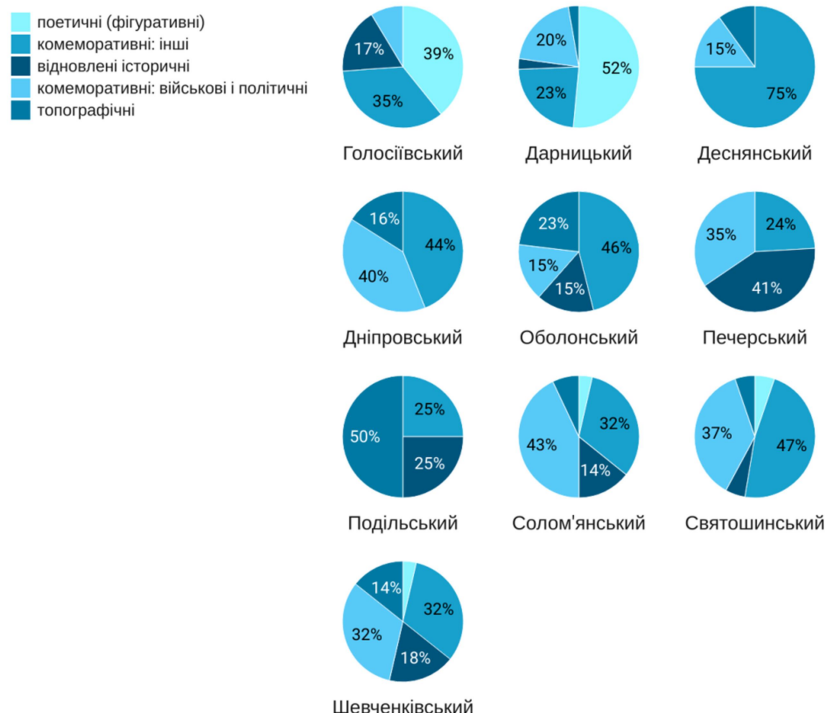
¹⁴⁰ Gnatiuk, O. The renaming of streets in post-revolutionary Ukraine: regional strategies to construct a new national identity // AUC Geographica. – 2018. 53(2).P.119–136

культури, меценатів, священнослужителів та науковців. Також порівняно значну частку вулиць перейменовували на честь видатних політичних чи військових діячів – 27,7%. Поетичні або фігуративні назви розповсюджені лише у Голосіївському (39%) та Дарницькому (52%) районах міста, що проілюстровано у Діаграмі 2. Києву вочевидь не властивий «одеський»¹⁴¹ тип перейменувань, адже відновлених історичних назв лише 13,4%. Це частково можна пояснити й тим, що перейменування вулиць відбувалося і до 2014-го року, і саме тоді перевага надавалась історичним назвам вулиць. З діаграми по перейменуванню за районами видно, що більша частина комеморативних військово-політичних назв розташована у правобережних районах Києва: Солом'янський (43%), Святошинський (37%), Печерський (35%), Шевченківський (32%). Окрім того, серед районів, де відбулось багато реномінацій на честь військово-політичних персоналій, є і Дніпровський, у якому 40% з усіх перейменованих у районі вулиць складають саме комеморативні військово-політичні назви. У районах, де це найбільш можливо з історичних причин, велика частка повернення історичних назв, це стосується центру Києва, а саме Печерського, Подільського та Шевченківського районів, де історичні назви склали 41%, 25% та 18% відповідно. Стосовно комеморативних назв, які стосуються сфери культури, науки мистецтва і т. д., то найбільше їх саме в Деснянському районі – 75% та Святошинському – 47%.

Діаграма 2.

¹⁴¹ Різник О. Топонімічний ландшафт киева і проблеми державної топонімічної політики. 2007. С. 7. URL: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf (дата звернення: 01.06.2022).

Перейменування за районами Києва (2014-2022)

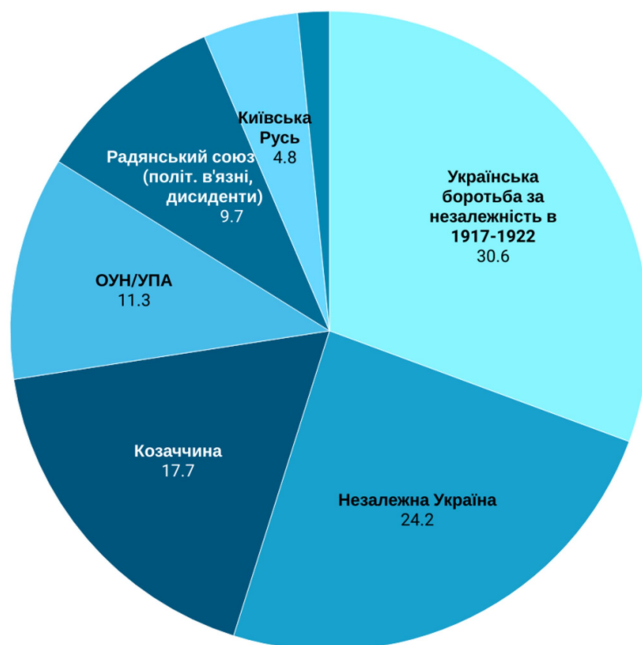
Якщо ж розглядати нові комеморативні військово-політичні назви за їх приналежністю до певного історичного періоду (Діаграма 3), то найбільша частка відноситься до української боротьби за незалежність у 1917-1922, це 30,6% топонімів. Також значна частина належить персоналіям сучасної України, це переважно учасники АТО та Революції Гідності. Менше назв присвячено дисидентам та політичним в'язням – 9,7%. Є назви, що відносяться до більш давніх історичних періодів, йдеться про Київську Русь (4,8%) та Козаччину (17,7%). Серед перейменованих лише одна персоналія стосується безпосередньо Радянського Союзу – це український військовий Червоної Армії та Герой України. Олексій Берест виступає, як герой, якого радянська влада хотіла приховати¹⁴², з цим пов'язана історія, зокрема, про встановлення радянського прапору над Рейхстагом. За версією радянського керівництва Прапор Перемоги встановлювали М. Єгоров та М. Кантарія, проте наводяться свідчення про те, що у одному з протокольних документів йшлося про присутність там і О. Береста.

¹⁴² Олексій Берест. Історія становлення української нації. URL: <https://www.museumsun.org/person/60/> (дата звернення: 23.05.2022).

Діаграма 3.

Перейменування за історичними періодами (2014-2022)

Українська боротьба за незалежність в 1917-1922 Незалежна Україна Козаччина
ОУН/УПА Радянський союз (політ. в'язні, дисиденти) Київська Русь Радянський Союз

Іншою складовою символічного простору є звісно ж пам'ятники та меморіальні дошки. Декомунізація у розрізі демонтажу пам'ятників традиційно поділяється на 4 етапи: 1991-1992 рр. після отримання незалежності, 2008-2009 рр. як наслідок «Помаранчевої революції» та політики В. Ющенка стосовно жертв Голодомору, «ленінопад» під час «Революції гідності» та найбільш масштабна на системна декомунізація після прийняття «законів про декомунізацію».¹⁴³ Власне під час правління В. Ющенка в межах президентського указу №250/2007 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» було затверджено необхідність демонтажу «демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні та політичних репресій»¹⁴⁴. Проте таке формулювання не було достатнім, щоб

¹⁴³ Гриценко О. «Декомунізаційне» законодавство, його практичне впровадження та охорона пам'яток: правові, естетичні і світоглядні колізії// The culturology ideas. – 2018. № 14. С. 149

¹⁴⁴ Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/2007#Text> (дата звернення: 23.05.2022).

розпочати повномасштабну декомунізацію, адже текстом указу не визначено повний перелік осіб, не вказано чи всі пам'ятники, що символізують радянське минуле повинні бути демонтовані. Тим не менш навіть пам'ятник Леніну на Бессарабській площі лишився стояти до 2013-го року, коли він був повалений навіть не місцевою владою, а «громадськими зусиллями».¹⁴⁵ Тоді відповідати за це погодилась партія «Свобода». Проте цим подіям передували сутички між тими, хто святкував Покрову та 71-річчя УПА і їх ідеологічною опозицією, які були прихильниками КПУ.¹⁴⁶

Коли почалась декомунізація, місцева влада почала брати більш активну участь у вирішенні питань присутності тих чи інших пам'ятників у публічному просторі. У цьому контексті важливо згадати Розпорядження КМДА від 20.05.2016, яке стосувалося втілення Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону їх символіки».¹⁴⁷ Згідно з цим документом 143 символи радянського минулого, до яких входили пам'ятники, погруддя та меморіальні дошки, мали бути усунені з публічного простору Києва, серед них нараховується 18 пам'ятників Леніну. Дошки на честь червоногвардійців, чекістів, більшовиків, членів родини В. Леніна, а також осіб, які визнавались причетними до організації репресій (В. Боженко, М. Бурмистренко, М. Лебедев та ін.). Загалом демонтаж торкнувся осіб, які визнавались причетними до репресії та обіймали керівні посади у Компартії, органах управління СРСР, УРСР, за винятком тих, чия діяльність значною мірою пов'язана з розвитком саме української культури та науки.

¹⁴⁵ Історія пам'ятника Леніну в Києві. Історична правда. URL:

https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/12/9/140323/view_print/ (дата звернення: 23.05.2022).

¹⁴⁶ Націоналісти й комуністи відзначили Покрову – кожен по-своєму. Радіо Свобода.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25136798.html> (дата звернення: 23.05.2022).

¹⁴⁷ Розпорядження КМДА Про деякі питання виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» на території міста Києва. 20.05.2016. URL:

https://old.kyivcity.gov.ua/done_img/f/%d0%a0%d0%9a%d0%9c%d0%94%d0%90-342-20052016.PDF (дата звернення: 23.05.2022).

Отже, враховуючи, що у символічному просторі міста значну частину символів у контексті політики пам'яті ставлять топоніми, пам'ятники та меморіальні дошки, можна сказати, що декомунізація розпочата у 2015-ому році здійснила суттєве переозначення простору. Останнє було спрямоване на витіснення радянських наративів та символіки, особливо у розрізі військово-політичних топонімів.

РОЗДІЛ 3. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПАМ'ЯТНИХ НАРАТИВІВ У СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ КИЄВА

3.1 Контент-аналіз пам'ятників історичного центру Києва

Місто включає в себе безліч візуальних образів, серед них реклама, медіа-повідомлення, фото, архітектурна спадщина, яка вибудовує цілісну історичну карту міста, яка дозволяє відчутти приналежність до різних історичних періодів тих чи інших об'єктів міської архітектури. Пам'ятники та меморіальні комплекси також включені в систему візуальних образів міста, які несуть у собі як мистецьке, так і ідеологічне значення. Проте, як і інші зображення у сучасному світі, вони відображаються світ особливим чином.¹⁴⁸ Дж. Роуз у своїй роботі «Візуальна методологія» пише про скопічний режим, який відноситься саме до того, що те, що людина бачить, способи, якими вона бачить зображення, є культурно сконструйованими. У рамках критичного підходу Дж. Роуз варто а) сприймати зображення та його ефекти серйозно, а не лише враховувати соціальний контекст, б) враховувати соціальні умови та потенційний вплив візуальних об'єктів, в) при проведенні аналізу дослідник повинен окрім соціальних, історичних та культурних факторів, враховувати і власний погляд на зображення для якісної інтерпретації.¹⁴⁹

П. Рікер у своїй роботі «Герменевтика. Етика. Політика» вказав на одну з характерних особливостей символічних систем, а саме на те, що вони «завдяки своїй здатності структуруватися у сукупності значень мають побудову, співставну з побудовою тексту»¹⁵⁰. Таким чином можна розглядати символічний простір міста як символічну систему, а, враховуючи контекст політики пам'яті, кожен пам'ятний об'єкт як символічну підсистему. У свою чергу цінність у аналізі самих символів полягатиме у їх багатозначності¹⁵¹, що полягає у наявності множинності сенсів, вміщених в одному символі. Внаслідок

¹⁴⁸ Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. L: Sage, 2004. P. 6

¹⁴⁹ Там само. Р. 15-16

¹⁵⁰ Рікер П. Герменевтика. Этика. Политика. М.: КАМІ, 1995. С. 11

¹⁵¹ Рікер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М: Академический проект, 2008. С. 51 / Пер. с фр., И. Вдовиной

чого інтерпретація у розуміння П. Рікера полягає у розшифруванні цих сенсів, що вміщені у символі, шляхом виявлення різних рівнів цього значення.¹⁵² А сам символ при цьому повинен розглядатись, як «структура значення, де один сенс – прямий, первинний, буквальный – поверх того означає й інший сенс – непрямий, вторинний, алегоричний – який може бути зрозумілим лише через перший»¹⁵³.

У даній роботі за методом візуального аналізу будуть досліджені саме пам'ятники. Це обумовлено тим, що вони є маркерами пам'яті, які вказують на те, які саме образи прагне поширювати офіційна версія історичної пам'яті. Остання ж у свою чергу строго контролюється владою, що дозволяє робити висновки про те, які саме особи чи події відповідають ідеологічній програмі владних структур. До того ж одна з функцій пам'ятників – це відтворення колективної пам'яті у суспільстві¹⁵⁴. Зважаючи на це найчастіше пам'ятники розташовують у публічних місцях, що є часто відвідуваними, щоб якомога більша кількість людей могла їх побачити. Це є однією з причин, чому для аналізу взято саме ті пам'ятники, що розташовані у історичному центрі Києва. Згідно з підходом Дж. Роуз, існує три модальності візуального: технологічна, композиційна та соціальна.¹⁵⁵ У кожній з них необхідно враховувати виробництво зображення, саме зображення та його місце споглядання, «споживання» суспільством.

Перш за все, варто звернути увагу на простір Майдану Незалежності, який є центральною площею усього міста. Тут розташовано одразу декілька скульптур, серед них пам'ятник засновникам Києва та Монумент Незалежності. Якщо розглядати виробництво зображення першого пам'ятника, то його встановили у 2001-ому році, як пам'ятник-фонтан зі скульптурами Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либідь. Над створенням працювали Анатолій Куш,

¹⁵² Рікер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М: Академический проект, 2008. С. 51 / Пер. с фр., И. Вдовиной

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Серeda В. Місто як *lieu de mémoire*: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова // Вісник Львівського університету. – 2008. № 2. С. 76

¹⁵⁵ Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Material. L: Sage, 2004. P. 30

Олександр Комаровський та Олег Стукалів.¹⁵⁶ За жанром, цей пам'ятник відноситься до історично-символічних, адже він репрезентує одну з основних легенд про заснування Києва. Зосередившись на соціальній модальності, можна стверджувати, що пам'ятник створено для того, щоб продемонструвати історичну тяглість існування міста для громадян України та туристів. Якщо звернути на саме зображення, то у технологічній модальності на візуальний ефект впливає розташування на центральній площі міста, а також той факт, що скульптурна композиція оточена фонтаном, що привертає увагу до неї. Також важливою є деталізація самих скульптур – елементи зброї, одягу.¹⁵⁷ Наприклад, Кий спирається на щит, одягнений у військове вбрання, проте його образ більше наближений до князівського, ніж у Щека. За словами одного з авторів пам'ятника Руслана Кухаренка, Кий втілює засновника міста та стихію Вогню, Щек – Землю, Хорив – полювальника, а Либідь – Воду.¹⁵⁸ Щек вбраний у сорочку та тримає в руках лук, а Хорив уособлює хлібороба з плугом у руках. Либідь оточена лебедями, що є одним із основних зооморфних концептів української традиційної символіки.¹⁵⁹ Лебеді є типовим жіночим символом, а їх білий колір є символом краси.¹⁶⁰ Через лебедів пояснюється стихія Либідь – вода, як така, що є життя. У композиційній модальності саме зображення має певні недоліки, зокрема те, що загальний силует групи погано проглядається¹⁶¹, а також пам'ятник не має бічних ракурсів, що є одночасно і питанням якості «споживання» зображення. Таким чином візуальний сенс у тому, щоб вказати на коріння Києва, його засновників, з їх відповідними героїчними рисами, що вписуються у ширший контекст героїчного минулого. Пам'ятник знаходиться у

¹⁵⁶ У центрі Києва з'явився ще один пам'ятник. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/237340-u-centri-kieva-z-yavivsya-shche-odin-pamyatnik> (дата звернення: 06.06.2022).

¹⁵⁷ Пам'ятник засновникам Києва. Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/maydan-nezalezhnosti/pamyatnik-zasnovnikam-kiyeva> (дата звернення: 06.06.2022).

¹⁵⁸ У центрі Києва з'явився ще один пам'ятник. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/237340-u-centri-kieva-z-yavivsya-shche-odin-pamyatnik> (дата звернення: 06.06.2022).

¹⁵⁹ Віктор І. Філософські виміри символіки української традиції: символіка природного і соціокультурного в фольклорі // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2017. № 58. С. 114.

¹⁶⁰ Луценко О. Жіночі символи в контексті традиційного світогляду (міфологічна школа О. Потебні). Сучасна картина світу: інтеграція наукового знання: зб. Наук. Праць // УАБС НБУ. – С: Мрія-16 ЛТДББ УАБС НБУ. 2004. С.283

¹⁶¹ Пам'ятник засновникам Києва. Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/maydan-nezalezhnosti/pamyatnik-zasnovnikam-kiyeva> (дата звернення: 06.06.2022).

публічному просторі, на центральній площі, проте якщо поглянути цілісно на Майдан Незалежності, то скульптура вписана у його простір досить невдало. Адже поруч знаходиться Монумент незалежності, що візуально виконаний у іншому стилі, є більш величним та знаходиться дійсно у центрі площі. У той час як пам'ятник засновникам Києва частково зливається з навколишньою забудовою і є менш помітним. Якщо інтерпретувати зображення у розрізі політики пам'яті, це одне з місць пам'яті, яке продукує міфологеми часів заснування Києва, відповідно вписує їх до колективної пам'яті. До того ж, такі зміни були спричинені поступовим національним відродженням після отримання незалежності, і роботи над реконструкцією площі велися з 1994-го року. Остання, окрім містобудівних задач, мала на меті і символічні зміни, адже на зміну пам'ятнику Леніну, прийшли монумент Незалежності (він буде описаний нижче) та новий пам'ятник Засновникам Києва. Ті ж самі наративи розповсюджує і Пам'ятник засновникам Києва на вулиці Лаврській.

Наступним об'єктом аналізу є монумент Незалежності, і хоча до розгляду беруться лише ті пам'ятники, що належать до комеморативних (військових та політичних), монумент Незалежності присвячений політичній події, а саме отриманню незалежності Україною. Монумент звели у 2001-ому році, скульптором виступав А. Куш. У технологічній модальності – це 9-метрова статуя, що встановлена на 52-метровій колоні.¹⁶² Підніжжя монументу нагадує християнський храм, за прототипом Брами Заборовського. За жанром зображення належить до політично-релігійного, оскільки монумент встановили все ж таки на честь незалежності, при цьому він містить християнсько-язичницьку символіку. Візуальний ефект посилюється завдяки вдалому розміщенню, адже монумент встановлено у композиційному центрі площі. Якщо ж говорити про меседж, який транслює ця скульптура, то окрім того, що вона символізує незалежність, необхідно відмітити транслювання давніх

¹⁶² Лесик В., Остапенко Д. Жіночі образи націй: політико-урбаністичний аспект. URL: http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2021/04/ostapenko_lesik_zhinochi_obrazy_natsii.pdf (дата звернення: 06.06.2022).

українських символів. Йдеться про те, скульптура дівчини, що вінчає монумент, це Оранта, образ якої пов'язаний як з християнськими, так і язичницькими символами.¹⁶³ Саме образ Оранти Богородиці прикрашає Софію Київську, проте походження образу Оранти у християнській традиції не є достеменно встановленим. Тим не менш, навіть вбрання вказує на вихід за межі християнського контексту, оскільки руки скульптури підняті вгору та тримають гілку калини, голова прикрашена вінком, а одяг є орнаментованим. Символіка калини в українській культурі надзвичайно багата, з нею пов'язані обряди, вона часто зустрічається в усній народній творчості. Часом символ калини асоціюється з красою та жіночністю, але її присутність під час обрядів виявляється саме під час перехідних моментів життя, наприклад, весілля – переходу від дівочтва до заміжжя. Оскільки символи багатозначні, калина в усній творчості зустрічається і у контексті кровопролиття та смерті: «А над забитим братом в полі при дорозі виросла калина, та така хороша, аж очі вбирає, літо й зиму на ній лист, і цвіт...»¹⁶⁴. Таким чином калина в руках Оранти на монументі Незалежності символізує новий етап – отримання незалежності та боротьбу за неї. Окрім того, що це зображення демонструється на центральній площі міста і циркулює у соціумі завдяки туристичним гайдам та фото, воно (зображення) тісно пов'язане з українськими традиційними наративами, що було описано вище. Більш того, скульптура символізує жіночість образу України як Катерини в поемі Т. Шевченка.

У Шевченківському районі Києва найбільше пам'ятників, що присвячені саме періоду Київської Русі, серед них скульптури Анні Ярославні, Володимиру Великому, княгині Ользі, князю Святославу та Ярославу Мудрому. Окремо є і пам'ятні споруди на честь подій пов'язаних з Київською Руссю, зокрема пам'ятний знак першій школі на Русі та 1020-ліття Хрещення Київської Русі. Пам'ятник Володимиру Великому є одним із найстаріших у

¹⁶³ Богомолець О. Язичницький вимір Києворуського іконопису // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2015. 2 № 2 (22). С. 105

¹⁶⁴ Калина - Про Україну. Про Україну. URL: <http://about-ukraine.com/kalina-1744/> (дата звернення: 06.06.2022).

Києві і датується 1853-ім роком, архітектором виступив О. Тон, а скульпторами В. Демут-Малиновський та П. Клодт. Ініціатива створення надійшла до тодішнього імператора Миколи I від київського генерал-губернатора В. Левашова, внаслідок чого над цим почала працювати Імператорська академія мистецтв у Санкт-Петербурзі.¹⁶⁵ На той момент спорудження пам'ятника було цілком логічним, оскільки Російська імперія була православною державою та претендувала на статус спадкоємиці Київської Русі, а князь Володимир був саме тим державцем, що приніс християнство на території своєї тодішньої держави. Саме зображення співвідноситься з легендами про хрещення Русі, яке відбулося на схилах поблизу Дніпра. Найбільше уваги варто приділити соціальній модальності, а саме яким є візуальний сенс даного монументу. Образ князя значною мірою відрізняється від вищезгаданого Кия, який був вбраний у військові лати та тримав у руках щит, чи войовничого князя Святослава на Пейзажній алеї, який перемагає зооморфне створіння схоже на лева. У випадку з князем Володимиром, він поєднує у собі образ державця, про що свідчити шапка у руці, та святого, оскільки тримає хрест, ніби освячуючи простір навколо. Окрім того, що пам'ятник розташований у відкритому публічному просторі, його зображення трансливалося й на грошах, зокрема на радянській ювілейній монеті¹⁶⁶, а згодом і на українській¹⁶⁷. Якщо інтерпретувати цей монумент крізь призму його впливу на колективну пам'ять, то відзначається його роль у формуванні наративу тяглості існування Києва та християнства у ньому. Те ж саме стосується й інших пам'ятників діячам, що належать до цієї доби, йдеться про княгиню Ольгу, Ярослава Мудрого та князя Святослава.

¹⁶⁵ Пам'ятник Володимиру Великому. История и легенды | Київ від минулого до майбутнього. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/ru/pamiatnyk-vladymyru-velykomu-ystoryia-y-lehendy/> (дата звернення: 22.06.2022).

¹⁶⁶ Фото: Радянська ювілейна монета. Монеты Украины и Мира. URL: https://monety.com.ua/images/thumbs/0001715_25-rublej-pamtnik-vladimiru-svtoslavoviu-kyev-xix-vek_550.jpeg (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁶⁷ Фото: Пам'ятна монета "Київський князь Володимир Великий". Монеты Украины и Мира. URL: https://monety.com.ua/images/thumbs/0011959_pamtna-moneta-kyevskij-knz-vladimir-velikij.jpeg (дата звернення: 14.06.2022).

Наступний історичний етап, що демонструється за посередництва пам'ятників у символічному просторі Києва, це Козаччина. Звісно ж найбільш відомим є пам'ятник Богдану Хмельницькому, що встановлений на Софійській площі. У Зводі пам'яток історії та культури Києва йдеться про те, що пам'ятник встановили у 1888-ому році, після багаторічних клопотань з першопочаткової ініціативи М. Костормарова¹⁶⁸. Архітектором виступив В. Ніколаєв, а скульптором – М. Микешин. Специфіка виробництва зображення у соціальність модальності втілюється у тому, що на момент відкриття пам'ятника на ньому було встановлено плити з написами: «Волим под царя восточного, православного», «Богдану Хмельницькому единая, неделимая Россия».¹⁶⁹ Проте у радянській часи ці написи було усунуто. Такий факт дозволяє робити висновки, що на момент спорудження пам'ятника, образ Б. Хмельницького був вбудований в загальноімперський наратив, як образ того, хто сприяв «об'єднанню земель». Схожий тип інтерпретації образу Б. Хмельницького використовувала і радянська пропаганда, але вже у контексті міфу про те, що землі тодішньої УРСР «споконвічно» є об'єднаними з РСФСР. Сама композиція складається зі скульптури Б. Хмельницького, що сидить на коні, а в руці тримає традиційний атрибут влади гетьмана – булаву. Візуальний ефект посилюється завдяки тому, що скульптура встановлена на постаменті. Місце розташування не лише вдале за рахунок того, що Софійська площа є однією з центральних у Києві, розташовується поруч з Софійським собором, а й те, що саме на цій площі кияни зустрічали гетьмана після його переможної битви під Пилявцями. На сьогодні пам'ятник Богдану Хмельницькому інтерпретується в рамках героїчної доби козацтва, його тісно пов'язують з довготривалим процесом боротьби України за отримання державності та незалежності. У пам'ятному дискурсі Б. Хмельницький виступає як один із героїв періоду Козаччини, його зображення поширені у підручниках історії, на

¹⁶⁸ Пам'ятник Хмельницькому Б. М. 1888 | Звід Історії Памяток Києва. Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/sofiyska-ploshcha/pamyatnik-hmelnitskomu-b-m-1888> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁶⁹ Там само.

20-гривневій купюрі, а сам пам'ятник входить до Зводу пам'яток історії та культури. Той самий наратив транслює і пам'ятник П. Сагайдачному встановлений у Подільському районі Києва у 2001-ому році. Однак, слід зазначити, що фігура Б. Хмельницького у випадку з деколонізацію простору довкола Арки Свободи українського народу (раніше Арки дружби народів), має цілком протилежне значення. Оскільки, як вже було сказано, події Переяславської ради використовувалися у радянські часи, як спосіб довести «єдність» двох народів, саме біля Арки Свободи скульптура Б. Хмельницького включена до композиції, у якій фігурує і В. Бутурлін. Саме через те, що цей пам'ятник символізує так зване возз'єднання, його і вирішити демонтувати. Таким чином сучасна політика пам'яті виключає з символічного простору не лише ті об'єкти, що транслюють радянсько-імперські образи, а й ті, що є свідченням використання образів, які вписані в національний героїчний наратив, у пропагандистських цілях.

Найбільш суттєву частину монументів та меморіалів у Києві становлять пам'ятники, що стосуються радянського періоду існування України. До них відносяться як теми героїв Другої світової війни, так і теми жертв нацистського та комуністичного режиму. Проте на цьому список не вичерпується, одним з найбільш обговорюваних монументів з початку декомунізації виступає пам'ятник М. Щорсу. Його встановили у 1954-ому році, з ініціативи Й. Сталіна. Авторами стали архітектори – О. Власов та О. Заваров, а у ролі скульпторів виступили В. Бородай, М. Лисенко та М. Суходолов.¹⁷⁰ Монумент встановили на перетині бульвару Т. Шевченка та вулиці С. Петлюри. Самі причини встановлення пам'ятника можна трактувати, як частину тогочасної радянської пропаганди, яка просувала міфологему про «возз'єднання» України та Росії під час Переяславської ради у 1654-ому році. Власне саме на честь 300-річчя цієї події і було встановлено вищезгаданий монумент. Сам візуальний об'єкт являє собою кінний монумент, де М. Щорс здійснює привітальний жест правою

¹⁷⁰ Пам'ятник Щорсу М. О. 1954 . Звід історії пам'яток Києва. Звід історії пам'яток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/shevchenka-bulv/pamyatnik-shchorsu-m-o-1954> (дата звернення: 14.06.2022).

рукою. Також на постаменті зображені геральдичні композиції, перша – це солдати Червоної армії, що вітають М. Щорса, а друга зображує бій.¹⁷¹ М. Щорс був членом більшовицької партії та командиром армії, яка воювала проти військ УНР, а згодом проти Львівської бригади УГА. Його постать у публічному просторі була частиною радянського наративу, який возвеличував перемогу більшовиків та намагався демонструвати її велич. Проте у процесі розвитку незалежної України, а особливо після прийняття «декомунізаційних» законів, пам'ятник почав символізувати злочинність радянського режиму. Зокрема у 2016-ому році знесення вимагали члени «Добровольчого руху ОУН»¹⁷², але вже у 2018-ому році мер Києва В. Кличко виступив проти демонтажу пам'ятника: «Я виріс з цим пам'ятником і історію хтось там.., багато людей, хто знає історію Щорс був розстріляним, він був справжнім патріотом України...»¹⁷³. Тим не менш під час російсько-української війни у 2022-ому році Київрадою все ж таки було ухвалено рішення про демонтаж цього пам'ятника.¹⁷⁴ Адже наразі інтерпретація цього пам'ятника тісно пов'язана вже не лише з декомунізаційним, а й з деколонізаційним дискурсом у зв'язку з початком повномасштабної війни між Україною та Росією.

Увага до військово-політичних постатей періоду УНР зросла з початком декомунізації. Яскравим прикладом стало встановлення пам'ятника українському полководцю П. Болбочану¹⁷⁵. Пам'ятник являє собою високий кам'яний постамент з погруддям П. Болбочана на верхівці. Також на табличці пам'ятника зображений тризуб та перехрещені шаблі, що є символікою героїчного періоду української історії від козацтва. Бюст встановлено в

¹⁷¹ Пам'ятник Щорсу М. О. 1954 . Звід історії пам'яток Києва. Звід історії пам'яток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/shevchenka-bulv/pamyatnik-shchorsu-m-o-1954> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷² Українська правда. Націоналісти на День незалежності хочуть знести пам'ятник Щорсу. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/23/7118506/> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷³ П'ятий канал. Кличко виступає проти демонтажу пам'ятника Щорсу, 2018. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=eJHAIe9I_-M (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷⁴ Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва : Рішення від 14.05.2022 р. № 4587/4628. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4587-4628.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷⁵ У Києві відкрили перший у світі пам'ятник полковнику Армії УНР Петру Болбочану. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uin.gov.ua/pres-centr/novyny/u-kyuyevi-vidkryly-pershyu-u-sviti-pamyatnyk-polkovnyku-armiyi-unr-petru-bolbochanu> (дата звернення: 14.06.2022).

результаті втілення в життя проєкту «Українська історія в камені». З позиції голови УІНПу А. Дробовича, поява пам'ятника П. Болбочану є вкрай символічною, якщо враховувати те, що саме цей полковник брав участь у операції по звільненню території Криму від більшовиків¹⁷⁶. Це ще один приклад того, що у ході декомунізації, київський символічний простір почав сповнюватися саме образами тих постатей, що вважаються причетними до боротьби України за незалежність. На Аскольдовій могилі у Києві встановлено пам'ятник Героям Крут, на честь гімназистів та студентів, що захищали Київ у 1918-ому році. Візуальний образ переплітає у собі національні та релігійні мотиви, адже являє собою хрест, у центрі якого розміщено тризуб, під яким викарбувані слова з Євангеліє «Найбільша любов – життя покласти за друзів». Пам'ятник не наділений надмірними рисами героїчності, навпаки, його візуальний ефект полягає у жалобі за полеглими героями. Знаходиться пам'ятник у парковій зоні. Відомо, що у 2018-ому році схожий пам'ятник, проте виготовлений з каменю та без євангелієвського напису, встановили навпроти університету імені Вадима Гетьмана¹⁷⁷. Останній встановлений з ініціативи Національного корпусу у співпраці з Національними дружинами та ВО «Свобода».

Окремий пласт травматичної пам'яті становлять меморіали, присвячені жертвам Голодомору. Цей наратив втілено у Меморіальному комплексі пам'яті жертв Голодомору в Україні. На відміну від попередніх візуальних об'єктів, мова йде про повноцінний Меморіальний комплекс, спорудження якого пов'язано з політикою пам'яті В. Ющенка, адже саме за його правління був прийнятий Закон України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».¹⁷⁸ Автором самої ідеї виступив художник А. Гайдамака, архітектором – Ю.

¹⁷⁶ У Києві відкрили перший у світі пам'ятник полковнику Армії УНР Петру Болбочану. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/u-kyuevi-vidkryly-pershyy-u-sviti-pamyatnyk-polkovnyku-armiyi-unr-petru-bolbochanu> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷⁷ Укрінформ. У Києві відкрили пам'ятник Героям Крут. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2392150-u-kievi-vidkrili-pamiatnik-geroam-krut.html> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁷⁸ Про Голодомор 1932-1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 14.06.2022).

Ковальов, а скульпторами – М. Обезюк та П. Дроздовський. У соціальній модальності виробництво цього зображення пов'язане з фактом офіційного визнання Голодомору 1932-1933 рр., як геноциду українців, внаслідок чого цей наратив потребував відповідного місця у публічному просторі. До меморіального комплексу входять наступні об'єкти: «Свіча пам'яті», Скульптура дівчинки з колосками у руках, янголи, алея «Чорні дошки». Загалом меморіал насичений символічними значеннями мучеництва та водночас незламності. Композиційно на передньому плані з'являються симетрично розташовані по боках янголи, після яких відкривається вид на спершу Скульптуру дівчинки, а потім «Свічу пам'яті». Янголів можна трактувати як «охоронців душ» загиблих під час подій¹⁷⁹. У той час як образ дівчинки, що композиційно виконаний складніше, ніж янголів, завдяки наявності таких деталей як колоски, що вона тримає у руках. Вони пов'язані з законом «про п'ять колосків», а точніше Постановою Центрвиконкому і Ради народних комісарів СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації за зміцнення суспільної (соціалістичної) власності»¹⁸⁰. Але центральним композиційним елементом виступає «Свіча пам'яті». Сам символ свічки є багатозначним в українській культурі, його використовують під час весільних, обрядових, поховальних та інших обрядів. У контексті Голодомору символ свічки пов'язують з тим, що тоді померлим не ставили свічки, не виконували повноцінного обряду, через що їхні душі лишилися неприкаяними.¹⁸¹ Внаслідок чого монумент «Свіча пам'яті» спрямований на символізацію одночасно і повторюваного ритуалу вшанування пам'яті і вічності пам'яті про загиблих. Місцевість меморіалу використовується також і для тілесних комеморативних практик та ритуалів, проте це виходить за межі даної дипломної роботи. З законодавчої та офіційної точки зору, місцевість

¹⁷⁹ Огієнко В. Візуальна топографія пам'ятників жертвам Голодомору в Україні // American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. – 2018. 1 (8). С. 69

¹⁸⁰ Ухвалено закон «про п'ять колосків». Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/7/1932-vstupyv-u-diyu-zakon-pro-pyat-koloskiv> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁸¹ Вишневецька Г. Свічка в контексті української духовної культури // Рідний край. – 2011. 1 (24). С. 56

меморіалу інтерпретується, як місце пам'яті про геноцид українського народу. Науковець В. Огієнко, аналізуючи, символічний простір Меморіалу вказує на тісний зв'язок місцевості з православними традиціями та цінностями українського села.¹⁸² Таку точку зору можна пояснити, зокрема наявністю хрестів навколо монументу «Свіча пам'яті», при чому фасад монументу містить орнаменти, які можна відносити до традиційних українських. Також образ страждань українського селянства втілений у скульптурі «Дівчинки з колосками». З позиції студій пам'яті символи, що вміщені в на території меморіального комплексу є складовою національної травматичної пам'яті жертви¹⁸³, якщо використовувати термінологію А. Ассман.

У розділі 2 вже згадувалося питання пам'ятників розташованих у Бабиному Яру. Цілісно простір Бабиного Яру включає пам'ять не лише про Голокост, а й про вбивства українців, ромів, членів українського націоналістичного підпілля, оstarбайтерів та ін. Варто зазначити, що одразу після Другої світової жодних пам'ятників жертвам нацизму не було встановлено на території Бабиного Яру.¹⁸⁴ Хоча у 1945-ому році офіційно вийшла постанова від Раднаркому та ЦК Компартії України № 378 «Про спорудження монументального пам'ятника та території Бабиного Яру»¹⁸⁵. Згідно з якою архітектором мав стати О. Власов, а скульптором І. Круглов. Проте саме цей проект не було втілено в життя. Попри те, що згодом продовжувались ініціативи по спорудженню меморіальних скульптур, лише у 1966-ому після мітингу встановили камінь з підписом, який обіцяв вшанувати «радянських людей – жертв фашистів в період тимчасової окупації м. Києва у 1941-43 рр.»¹⁸⁶ З отриманням Україною незалежності почали з'являтися пам'ятники, що репрезентують ширші категорії жертв, серед

¹⁸² Огієнко В. Візуальна топографія пам'ятників жертвам Голодомору в Україні // *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. – 2018. 1 (8). С. 70

¹⁸³ Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение. 2014. С. 45

¹⁸⁴ Колесник О. Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків // *Acta studiosa historica*. – 2014. С. 154

¹⁸⁵ Фото: Постанова Ради народних комісарів та ЦК Компартії України № 378 «Про спорудження монументального пам'ятника та території Бабиного Яру». URL: <https://cutt.ly/TJ70Lfa>

¹⁸⁶ Колесник О. Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків // *Acta studiosa historica*. – 2014. С. 157

них «Менора», «Хрест» (на честь членів підпілля ОУН) та «Хрест» (розстріляним священникам), пам'ятник дітям розстріляним у Бабиному Яру, розстріляним ромам, камінь на честь створення «Спадщини».¹⁸⁷ Також представлені пам'ятник Т. Маркус, Куренівській трагедії, Сирецькому концтабору, оstarбайтерам, що вказує на різноманітність наративів пам'яті, що транслюються на території Бабиного Яру.

Варто розпочати аналіз з пам'ятника «Радянським громадянам та військовополоненим солдатам та офіцерам Радянської Армії, розстріляним у Бабиному Яру»¹⁸⁸, що був споруджений у 1976-ому році. Пам'ятник виконаний з бронзи та вміщає в себе різні фігури людей, що переплетені між собою. Авторами виступили М. Лисенко, А. Вітрик, В. Сухенок, А. Ігнащенко, Н. Іванченко та В. Іванченко¹⁸⁹. Встановлення пам'ятника було єдиним проявом спроб вшанування загиблих у Бабиному Яру, при чому особливої уваги до національностей радянська влада не виявляла. А генералізація образів продовжувала міф про єдиний «радянський» народ. Це підтверджується і тим, як вибудована композиція скульптури. Виокремити деталі в ній складно, але серед фігур нагорі присутні немовля з матір'ю, нижче солдат, жінка, що здійснює зігнуті руки догори, проте жодної єврейської чи навіть комуністичної символіки немає. Біля підніжжя розміщено три меморіальні плити, на яких трьома мовами (українською, російською та їдиш) написано: «Тут у 1941-1943 роках німецько-фашистськими загарбниками було розстріляно понад сто тисяч громадян Києва і військовополонених»¹⁹⁰. Як композиційно, так і за стилістикою, пам'ятник мало пов'язаний з рештою пам'ятних знаків, що

¹⁸⁷ Колесник О. Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків // *Acta studiosa historica*. – 2014. С. 157

¹⁸⁸ Фото: пам'ятник «Радянським громадянам та військовополоненим солдатам та офіцерам Радянської Армії, розстріляним у Бабиному Яру» Новини та події // Бабин Яр. URL: http://babynyar.gov.ua/sites/default/files/img_0009.jpg (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁸⁹ Пам'ятник радянським громадянам і військовополоненим, розстріляним в Бабиному Яру. Історія // Київ від минулого до майбутнього. Київ від минулого до майбутнього. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-radyanskym-gromadyanam-i-vijskovopolonenym-rozstrilyanym-v-babynomu-yaru-istoriya/> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁹⁰ Пам'ятник радянським громадянам і військовополоненим, розстріляним в Бабиному Яру. Історія // Київ від минулого до майбутнього. Київ від минулого до майбутнього. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-radyanskym-gromadyanam-i-vijskovopolonenym-rozstrilyanym-v-babynomu-yaru-istoriya/> (дата звернення: 14.06.2022).

розташовані на території Бабиного Яру. Навіть той факт, що поруч з парком, розташована забудова радянських часів, підкреслює небажання тодішнього керівництва приділяти достатньо уваги темі жертв серед євреїв, українців та інших національностей. Проте його присутність вказує на те, наскільки різні типи просторової наративізації пам'яті присутні на території Бабиного Яру.

У 1991-ому році було встановлено «Менору», пам'ятник, що був покликаний вшанувати розстріляних євреїв. Менора має важливе символічне значення, особливо у єврейські традиції, зокрема на державному гербі Ізраїлю зображена саме менора (семисвічник). Семисвічник був частиною Кивоту Завіту, зробленого Мойсеєм, щоб ілюструвати систему всесвіту¹⁹¹. Проте на сьогодні, Менора на території Бабиного Яру символізує вічну пам'ять про загиблих євреїв внаслідок нацистської окупації, так само як і схожий пам'ятник у Єрусалимі. Хоча останній охоплює ширше історію єврейського народу та його боротьби. Водночас на території Бабиного Яру у 1992-ому році встановили «Хрест» членам підпілля ОУН, що були розстріляні там¹⁹². Сам пам'ятник представлений у вигляді дерев'яного хреста, що вказує на властиву українським меморіалам християнську символіку. Найбільш інформативними є тим не менш три гранітні дошки поруч з Хрестом. На першій зображено тризуб як символ української державності та напис: «1941-1943 рр. в окупованому Києві у боротьбі за незалежну Українську Державу полягли 621 учасники антинацистського підпілля Організації Українських Націоналістів, серед них видатна поетеса Олена Теліга. Бабин Яр став їм братською могилою. Героям Слава!»¹⁹³. Наступні дві дошки містять перелік імен учасників ОУН. Таким чином візуальні об'єкти вказують на початок включення до публічного простору специфічно українських пам'ятних наративів. Загалом вшанування Голокосту через призму комеморації загиблих людей єврейської національності

¹⁹¹ Онацький Є. Семисвічник. Українська мала енциклопедія. Буенос-Айрес, 1964. Т. 7. С. 1716.

¹⁹² Комітет «Бабин Яр» – Пам'ятний знак-хрест загиблим членам ОУН(м). Комітет «Бабин Яр». URL: <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ua/reserve/art00104.html> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁹³ Фото: Гранітна дошка. Комітет «Бабин Яр». URL:

http://www.kby.kiev.ua/images/reserve/objects/board_big/06_2_KrestOUN_1_K.jpg (дата звернення: 14.06.2022).

властивий європейській комеморативній традиції, а от виокремлення серед жертв, членів ОУН є частиною національного типу колективної пам'яті. Варто зауважити, що на відміну від більшості меморіалів, що стосуються періоду німецької окупації у Бабиному Яру, саме цей «Хрест» звертається не лише до травматичної пам'яті жертв, а й до героїчної¹⁹⁴.

Значно пізніше у 2016-ому році роми також доєдналися до можливості бути представленими у цьому просторі, внаслідок чого неподалік від «Менори» було встановлено пам'ятник «Ромська кибитка»¹⁹⁵. Перед тим ромська громада намагалась сприяти встановленню пам'ятника на території Бабиного Яру, а саме зусиллями міського товариства ромів «Ромапіне» та скульптора і архітектора А. Ігнащенко, пам'ятник встановили у 2009-ому році¹⁹⁶. На жаль, вже незабаром його знищили невідомі. У 2016-ому ж році за сприяння Міністерства культури було встановлено вищезгаданий пам'ятник. Символічним є елементи колес, адже саме колесо («чакра») зображено на прапорі ромського народу, прийнятому у 1971-ому році під час Всесвітнього ромського конгресу.¹⁹⁷ Колесо у ромській культурі символізує постійних рух, а сліди прострілів у самій кибитці вказують на злочин, що було здійснено проти народу.

Серед тих пам'ятних об'єктів, що стосуються нацистських злочинів у Бабиному Яру і пам'ятник дітям розстріляним у Бабиному Яру, «Кришталева стіна плачу», «Хрест» (для вшанування пам'яті священників). Всі вони належать до спільного наративу про жертв нацистської окупації. Проте на території Бабиного Яру є і пам'ятник жертвам Куренівської трагедії. Пам'ятник складається з роздвоєних кам'яних плит, що розташовані на невеликому постаменті. Проте цей пам'ятник лише частково відноситься до політичних

¹⁹⁴ Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение. 2014. С. 45

¹⁹⁵ Фото: "Ромська кибитка". Спільне: журнал соціальної критики | Спільне. URL: https://commons.com.ua/file/thumbnail/monument-roms-min_big.jpg (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁹⁶ Тяглий М. Картографування геноциду ромів України (1941-1944 рр.) та пам'яті про це. // МІКС. – 2021. № 1 (12). С. 140

¹⁹⁷ Фото: прапор ромського народу. Правозахисний фонд "Розвиток" // Правозахисний фонд "Розвиток" | www.rozvitok.org. URL: https://rozvitok.org/wp-content/uploads/roma_flag.png (дата звернення: 14.06.2022).

подій, оскільки сама трагедія сталась внаслідок неправильної містобудівної політики.

Окремою складовою політики пам'яті, що актуалізувалась у ході декомунізації, стала тема пам'яті про Другу світову війну. Варто звернути увагу на те, що найбільш помітними є саме ті пам'ятники, що розташовані у публічних просторах, що часто відвідуються місцевими. Наприклад, пам'ятник Олександрю II, що зберігається на у дворі Київської картинної галереї є практично непомітним та не викликає актів вандалізму, на відміну від вищезгаданого М. Щорса. Саме у зв'язку з цією потребою «публічності» пам'ятника їх традиційно встановлюють у парках та на площах. У цьому контексті показовими є два парки Печерського району Києва, а саме парк Слави та Маріїнський. На території останнього досі знаходяться пам'ятник учасникам Січневого збройного повстання 1918-го року та пам'ятник М. Ватутіну. Згідно з Рішенням Київської міської ради від 14-го травня 2022-го року вони мають бути усунені¹⁹⁸. Якщо говорити про пам'ятник учасникам Січневого повстання, встановлений у 1967-ому році, то він виконаний у традиційному стилі радянської монументалістики. Архітектор – В. Гнєздилов, а скульпторами виступили – В. Вінайкін та В. Климов.¹⁹⁹ На постаменті зображено «повстанця», що тримає у руках прапор. При цьому пам'ятник позбавлений деталізації та відповідної радянської символіки, що у послаблює його візуальний ефект. Напис на постаменті виконано українською, проте першопочатково там був напис російською мовою і барельєф із зображеннями повстанців. Якщо говорити про соціальну модальність місця, де розташований пам'ятник, то у радянські часи такий візуальний образ інтерпретувався як приклад героїзму під час боротьби за «комуністичне майбутнє». У той час як вже в незалежній Україні, особливо після хвилі декомунізаційних законів, він почав сприйматися

¹⁹⁸ Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва : Рішення від 14.05.2022 р. № 4587/4628. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4587-4628.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).

¹⁹⁹ Учасникам Січневого збройного повстання 1918 року пам'ятник – WWW Енциклопедія Києва. URL: http://wek.kiev.ua/uk/Учасникам_Січневого_збройного_повстання_1918_року_пам'ятник (дата звернення: 14.06.2022).

як ворожий символ, «повстанець» з героя перетворився на злочинця, адже він символізував боротьбу за більшовизм, що циркулює як в декомунізаційному, так і в деколонізаційному пам'ятних дискурсах. Іншими словами, пам'ятник інтерпретується як символ тоталітаризму. Найбільш помітно негативне ставлення виражали праворадикальні організації, зокрема «батальйон ОУН» Миколи Коханівського, «Чорний комітет» та «Білий молот»²⁰⁰. З початком російсько-української війни у 2022-ому році рішення про демонтаж пам'ятника прийняли й на офіційному рівні, як згадувалося вище. Те ж саме стосується і пам'ятника М. Ватутіну²⁰¹, що розташований на його могилі. Пам'ятник встановили у 1948-ому році, сама скульптура виготовлена з сірого граніту, а постамент – з чорного лабрадориту.²⁰² Авторство належить скульптору Є. Вучетичу та архітектору Я. Білопольському. Розглядаючи цей пам'ятник у композиційній модальності, варто вказати на те, що на торцях постаменту розміщено рельєфи з форсуванням Дніпра і зустрічі українців з солдатами. Також під пам'ятником розміщена сама могила М. Ватутіна, що оточена симетрично розміщеними мозаїками, на яких зображені рослинні елементи (листя лавру та дубу), червоний прапор, обеліски та червону зірку з серпом і молотом у центрі. Якщо переходити до соціальної модальності самого зображення, то на момент створення, всі вищезгадані ознаки трансливали героїчні сенси. Пам'ятник був частиною загально-радянського наративу про перемогу у Другій світовій війні, що вимагало вшанування її героїв. У розрізі місця «споживання» зображення, пам'ятник поєднаний спільним наративом з рештою монументів, адже вони всі стосувалися героїчної пам'яті, а у радянському трактуванні пам'яті про боротьбу за радянське майбутнє у різні

²⁰⁰ Праворадикали прийшли ламати два пам'ятники у Маріїнському парку: що відбувається. The Village Україна. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/277515-pravoradikali-priyshov-lamati-dva-pamyatnik-u-mariyinskomu-parku-scho-vidbuvaetsya> (дата звернення: 14.06.2022).

²⁰¹ Григор'єва Т., Протас М. Фото: Пам'ятник М. Ватутіну. Звід Історії Памяток Києва. URL: https://pamyatky.kiev.ua/s/itthumb/streets/grushevskogo-mihayla/mariyinskiy-park/mogila-vatutina-m-f-1944/36171_vat.jpg (дата звернення: 14.06.2022).

²⁰² Могила Ватутіна М. Ф. 1944, пам'ятник, 1948. Звід Історії Памяток Києва.. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/grushevskogo-mihayla/mariyinskiy-park/mogila-vatutina-m-f-1944-pamyatnik-1948> (дата звернення: 14.06.2022).

часи. Наразі пам'ятник М. Ватутіну вже інтерпретується як символ злочинного комуністичного режиму, особливо багато уваги йому впродовж останніх років приділяли праворадикали. Узагалі кейс з цим пам'ятником є показовим зіткнення двох типів пам'яті – радянсько-ностальгічного та національного. Адже у 2018-ому році, коли до пам'ятника на роковини смерті М. Ватутін прийшли люди з гвоздиками, учасники радикальних націоналістичних угруповань облили пам'ятник червоною фарбою (як символ кривавості) та наклеїли напис «Слава воїнам УПА. За ліквідацію червоного ката!»²⁰³. На той момент інший впливовий актор у цій ситуації, а саме місцева влада та УІНП, не могли вирішити питання демонтування пам'ятника, зокрема й через те, що там знаходилась могила М. Ватутіна, а такі дії потребували узгодження з родичами колишнього генерала. Проте на сьогодні Київська міська рада вже прийняла рішення про демонтаж, на тлі російсько-української війни.

Наступним відомим публічним парковим простором, що містить у собі пам'ятні знаки, пов'язані з періодом Другої світової, є парк Вічної Слави, що теж розташований у Печерському районі міста Києва. До Меморіалу Вічної Слави веде Алея Слави, а також на загальній території парку розташований пам'ятник Л. Бикову у контексті пам'яті військовим льотчикам. Сам обеліск²⁰⁴ встановлено у 1957-ому році, архітекторами працювали – А. Мілецький, В. Бакланов, Л. Новіков, а скульптором став – І. Першудчев. Пам'ятник у формі обеліска, висотою у 27 м, вшановує пам'ять «невідомому солдату», як написано біля його підніжжя, де запалюють вічний вогонь. Вздовж Алеї вже знаходяться плити, які відповідають принципам персоналізованої комеморації, адже на них згадано імена конкретних людей, що загинули. Завдяки Алеї, обеліск опиняється центрі композиції. Схожі пам'ятники розташовані в багатьох містах і не лише в Україні, адже це був типовий для тодішнього керівництва спосіб

²⁰³ Укрінформ. У Києві облили фарбою пам'ятник Ватутіну. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2441254-u-kievi-oblili-farbou-pamatnik-vatutinu.html> (дата звернення: 14.06.2022).

²⁰⁴ Фото: Меморіальний обеліск. Прадідівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць. URL: https://www.pslava.info/files/PSlava/Oblasti/01Kyiv/Komplex_Ri_024/Ri_024_P03.jpg (дата звернення: 14.06.2022).

вшанування загиблих героїв. На сьогодні це місце, де встановлено пам'ятник сприймається та інтерпретується по-різному. Для багатьох киян саме поблизу обеліску відкривається можливість поглядати за панорамним видом Києва, під час таких дій меморіальна функція та візуальний ефект приглушуються, адже фокус уваги переміщується на краєвиди. Для частини суспільства мова йде про вшанування родичів, для них це місце пов'язано зі скорботою та привнесеними жертвами. В українському суспільстві на момент проведення останніх соціологічних опитувань, немає одностайної згоди з приводу того, чи потрібно сприймати 9 травня як День перемоги чи святкувати лише 8 травня, що за європейською традицією є Днем пам'яті та примирення. Проте 41% громадян вважає, що потрібно святкувати обидві дати²⁰⁵, при цьому 31% виступає за святкування лише Дня перемоги над нацизмом 9 травня.

Серед центральних районів Києва, найбільше пам'ятників присвячених Другій світовій війні знаходиться у Шевченківському районі. Серед них – пам'ятник Воїнам-автомобілістам, Героям танкістам, Загиблим працівникам заводу «Будшляхмаш», пам'ятник М. Кирпоносу, В. Чкалову, пам'яті працівників кіностудії, які полягли за Батьківщину 1941-1945 та робітникам, інженерно-технічним робітникам та службовцям трамвайного депо, що полягли у Другій Світовій війні, а також стела «Захисникам та визволителям Києва» на проспекті Перемоги. Серед них демонтажу у найближчий час підлягають пам'ятник М. Кирпоносу, В. Чкалову, Героям танкістам. Тобто загалом пам'ятники, що спрямовані на вшанування пам'яті людей, що були причетними у якості жертв, героїв чи злочинців до подій Другої світової війни, значною мірою представлені у символічному просторі Києві, особливо у Шевченківському та Печерському районах Києва. Як правило, їм характерне уникання персоналізації, як наприклад, пам'ятника «невідомому солдату» або ж поділ на групи за спеціалізацією (танкісти, льотчики). З початком

²⁰⁵ День перемоги над нацизмом і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату?. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-nad-natsizmom-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu> (дата звернення: 14.06.2022).

декомунізації, а особливо з початком війни у 2022-ому році, офіційна політика пам'яті працювала над переосмисленням частини символіки та розвінчанням міфів, які були притаманні радянському періоду. Наразі, судячи з масовості усунення пам'ятників не лише тим учасникам Другої світової війни, що були росіянами, а тих, хто народився в Україні, наприклад, М. Кирпонос. Хоча, ймовірно, інтерпретація останнього стосується не лише Другої світової, а і його участі у боротьбі на боці більшовиків, під командуванням М. Щорса. Тому дискурс про декомунізацію стає ширшим і поєднує у собі і деколонізаційні риси, оскільки тодішні дії більшовиків трактуються як колонізація українських земель Росією.

Необхідно зазначити, що в Києві на вулиці Лаврській, знаходиться Меморіальний комплекс пам'яті воїнів України, полеглих в Афганістані.²⁰⁶ Цей пам'ятник відрізняється від решти, з тих, що присвячені особам, причетним до військових подій. Особливо це видно у композиційній модальності самого об'єкту. Адже на невеликому постаменті встановлені скульптури трьох солдатів у досить статичних позах, а солдат посередині взагалі сидить, схиливши голову, чим приховав обличчя. Таким чином створюється візуальний ефект того, що ніхто з них не мав бажання віддавати своє життя, чим підкреслюється швидше трагічність їх долі, ніж героїчність. Також навколо постаменту пам'ятникам розташовані чорні тюльпани, які є символами афганської трагедії. Зовні розміщені гранітні плити, на яких зазначені імена воїнів. Загалом місце розміщення та планування території навколо виконані досить вдало і монумент органічно вписаний у сам простір.

Більша частина вищезгаданих пам'ятників, починаючи з Київської Русі, не належать до оперативної пам'яті²⁰⁷ суспільства. Виключення можуть ставити події Другої світової війни та війни в Афганістані. Проте політичні події, що

²⁰⁶ Меморіальний комплекс пам'яті воїнів України, полеглих в Афганістані, 1999 . Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/sichnevogo-povstannya/memorialniy-kompleks-pamyati-voyiniv-ukrayini-poleglih-v-afganistani-1999> (дата звернення: 14.06.2022).

²⁰⁷ Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение, 2014. С. 15

сталися за період незалежності, не лише займають важливе місце у колективній оперативній пам'яті українського суспільства, а й актуалізуються тим, що наразі Україна переживає війну з РФ. До пам'ятників, що стосується періоду незалежності і розміщені в центральних районах Києва належать: пам'ятник Г. Гонгадзе та журналістам, які загинули за свободу, В. Чорноволу, М. Жизневському, Меморіал Небесної Сотні та Мешканцям Шевченківського району, що поклали свої життя у російсько-українській війні. Меморіал пам'яті Героям Небесної Сотні, являє собою ряди фото активістів, що загинули під час подій на Майдані. Якщо розглядати візуальний ефект, що створює меморіал, то варто зазначити, що завдяки персоналізації, кожен глядач може гостріше відчувати, хто саме віддав своє життя під час тих подій, що посилює трагічність та водночас підкреслює героїчність образів, що представлені в Меморіалі. Місце, де встановлений Меморіал саме по собі вже є місцем пам'яті, адже саме там і проходили протести, до того ж це центральна вулиця, що дозволяє якомога більшій кількості людей бачити цей об'єкт. Навіть назва вулиці – Алея Небесної Сотні, тісно пов'язана з пам'яттю про Революцію Гідності. У соціальній модальності інтерпретація Меморіалу тісно пов'язана з колективною пам'яттю про ті події, адже майже кожен українець є сучасником того, що сталося. Фактично, це частина сучасної історії, що створює нових саме українських героїв-мучеників, що вписуються політикою пам'яті, так й історичною політикою у спільний національний наратив.

Основна діяльність, що пов'язана з вшануванням пам'яті активістів займається Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної сотні – Музей Революції гідності. Завдяки його діяльності створено 11 стендів «Місця Революції Гідності»²⁰⁸ по всьому Києву. Окремого пам'ятника, який можна було б проаналізувати, як це робилося вище у Києві немає. Хоча вартий пам'ятний об'єкт, що розташований на бул. Т. Шевченка під назвою

²⁰⁸ Вуличні стенди "Місця Революції Гідності". Головна. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/miscya-revoluciyi-gidnosti-1> (дата звернення: 14.06.2022).

«Протистояння»²⁰⁹. Виконана скульптура О. Золотарьовим, і має вигляд кулі, пронизаної «рамками». За словами організаторів проекту експозиції «Ціна свободи», «...це спроба оформити у візуальний образ почуття внутрішньої напруги, конфлікту, нестримної сили, які не піддаються контролю розуму»²¹⁰. Це і пояснює сенс візуального зображення, куля як символ абсолютної форми пронизана «рамками», що можна трактувати як певні протиріччя та навіть боротьбу. Можна відмітити, що останніми роками з'являються в принципі відмінні підходи до конструювання меморіальних просторів, ніж ті, що були на початку незалежності та у радянські часи. Так, продовжуючи тему Майдану, з 2019-го по 2021-ий рік у Києві розмістили виставково-освітній простір «МЗ: Майдан. Меморіал. Музей»²¹¹. Такий підхід відноситься до перформативних та партисипативних комеморативних практик, коли потенційний відвідувач занурюється у «місце пам'яті», може побачити зображення пов'язані з Революцією Гідності, почути історії та пов'язати стрічку зі словами або побажаннями.

Отже, у символічному просторі центральних районів Києва серед пам'ятних об'єктів комеморативного військово-політичного спрямування представлені різноманітні пам'ятні наративи, починаючи з періоду Київської Русі і закінчуючи російсько-українською війною (з 2014-го року). Для пам'ятників та меморіалів найчастіше використовується релігійна символіка (зображення хрестів на пам'ятниках, встановлення пам'ятних хрестів) та громадянська у вигляді тризубу. На сьогодні найбільше пам'ятників присвячено все ж таки подіям Другої світової війни та різним її учасникам, проте ситуація зміниться після втілення у життя Рішення Київської міської ради, згідно з яким частина пам'ятників, особливо персоналізованих зникне з публічного простору. Розглядаючи центральні райони, можна зауважити, що у них присутні

²⁰⁹ Інтерфакс-Україна. У Києві на місці пам'ятника Леніну з'явилася скульптура, що символізує ідею протистояння і свободи. Інтерфакс-Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/621651.html> (дата звернення: 14.06.2022).

²¹⁰ Там само.

²¹¹ МЗ: Майдан. Меморіал. Музей. Головна | Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1106> (дата звернення: 14.06.2022).

простори, що є концентрованими місцями пам'яті, а не поодинокими пам'ятними знаками. Адже Голодомору присвячений комплекс, і значна частина вшанування пам'яті про ці події розташована поруч, те ж саме стосується Маріїнського парку, де поки що знаходять пам'ятники, що транслюють наративи переможної Другої світової війни та більшовицької революції. Відрізняється у цьому контексті Бабин Яр, де представлені дуже різні складові національного пам'ятного наративу, починаючи з «Менори» євреям і, закінчуючи «Хрестом» членам підпілля ОУН. Загалом символічний простір Києва формує національну українську ідентичність тим, що поєднує у собі легендарно-язичницькі риси (пам'ятник Засновникам Києва, князю Володимиру Великому, Святославу, Ярославу Мудрому, княгині Ользі та жіночий образ України у образі Монументи Незалежності), християнські мотиви (князь Володимир, православні хрести на пам'ятних об'єктах), героїчність (Козаччина, Небесна Сотня, ОУН) та жертвність (Голодомор, Голокост).

3.2 Деколонізаційний дискурс як новий фактор впливу на символічний простір Києва

Навіть з вищенаведеного аналізу пам'ятників видно, що події російсько-української війни суттєво пришвидшили темпи декомунізації у контексті пам'яті про Другу світову війну, а також примусили актуалізуватись деколонізаційний дискурс. Внаслідок чого під демонтаж підпали не лише пам'ятники військово-політичним діячам пов'язаним з Російською Імперією чи СРСР, а й ті, що відносяться до представників російської культури. Органами влади було видано ряд документів, для детального розуміння яких, буде здійснено дискурс-аналіз, серед них Рішення Київської Міської ради «Про демонтаж пам'ятник знаків (пам'ятників, меморіальних об'єктів, меморіальних дощок) та їх частин, пов'язаних з російською федерацією та колоніальною

спадщиною²¹², офіційно викладена «Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії і СРСР»²¹³ та Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України²¹⁴. У якості методу для проведення дослідження обрано конструктивістський дискурс-аналіз Е. Лакло і Ш. Муффа²¹⁵. У концепції Е. Лакло та Ш. Муффа визначається як «сукупність фіксованих значень в межах специфічної області»²¹⁶. У залежності від артикуляції знаки у загальній структурі можуть змінювати свою ідентичність, відповідно у кожному дискурсі вони закріплюються як моменти дискурсу²¹⁷, які характеризують вузлову точку окремого дискурсу. Остання у свою чергу виступає у якості «привілейованого знаку»²¹⁸, завдяки якому всі інші знаки у структурній системі набувають свого значення. Таке фіксування значень відбувається, зокрема за рахунок виключення частини знаків з дискурсу і віднесення їх до області дискурсивності²¹⁹, з метою формування єдиної системи значень. У політично-соціальному контексті саме у межах дискурсивного процесу і відбувається формування груп у суспільстві. У межах даної роботи йдеться про існування національного дискурсу, покликаною формувати національну ідентичність. Саме завдяки сформованій системі значень і формується уявлення про ті, що інші предмети, що, наприклад, наявні у символічному просторі. Адже у залежності від дискурсивного контексту одні й ті ж самі предмети можуть

²¹² Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва : Рішення від 14.05.2022 р. № 4587/4628. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4587-4628.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).

²¹³ Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР.

Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL:

<https://docs.google.com/document/d/1lXZiK-x7FPIO603DLjvHnMjgBbkS8-3-0fLDo6EpEU8/edit> (дата звернення: 14.06.2022).

²¹⁴ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України : Пояснюв. записка від 06.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253711> (дата звернення: 14.06.2022)

²¹⁵ Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр. 2008. С. 53-58 / Пер. с англ. А. Киселевой

²¹⁶ Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр. 2008. С. 5 / Пер. с англ. А. Киселевой

²¹⁷ Там само.

²¹⁸ Там само.

²¹⁹ Там само. С. 57

тракуватися по різному, завдяки тим значенням, якими вони наділяються у наслідок дискурсивної практики. Окремим, важливим аспектом виступає той, факт, що дискурс ніколи не є повністю фіксованим – завжди відбувається боротьба різних дискурсів.²²⁰ Це можна ілюструвати на прикладі розвитку різних пам'яттєвих дискурсів в Україні. Якщо раніше йшлося про боротьбу радянського-ностальгичного пам'яттєвого дискурсу з національним, а фактично деколонізаційним, за гегемонію, то на сьогодні сформувався деколонізаційний дискурс, який протистоїть російському радянсько-імперському.

Також варто згадати роботу Л. Малес, яка виокремила три типові для українського деколонізаційного дискурсу позиції – дореволюційно-краєзнавча, націоналістична та деколонізаційна²²¹. Проте, на сьогодні, складно назвати деколонізацію лише підходом у впровадженні деколонізаційної політики чи частиною деколонізаційного дискурсу. Адже деколонізація як така, є набагато ширшою системою, ніж деколонізація та і взагалі включає її (деколонізацію) в себе.

Якщо використовувати теоретичні напрацювання Е. Лакло та Ш. Муфф, то вищезгаданому Рішенні Київської міської ради вузловою точкою постають пам'ятні знаки, що пов'язані з РФ. Саме навколо них і вибудовується проблематика та обґрунтовується пропозиція вирішення питання. Основними моментами дискурсу є те, що пам'ятні знаки характеризуються як колоніальна спадщина, антиукраїнські та неприпустимі в умовах війни. Таким чином робиться акцент на тому, що всі вони мусять бути демонтовані, а деякі музеїфіковані. Першу частину ключових ідентичностей у тексті складають російські, імперські комуністичні та антиукраїнські діячі, події та символи, які протиставляються та загрожують державності України та українській нації. До символіки належать зображення поєднання серпа та молота, герб СРСР (на щиту «Батьківщини-Мати»), медальйони з радянськими зображеннями, танк. А

²²⁰ Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр. 2008.С. 72-73 / Пер. с англ. А. Киселевой

²²¹ Малес Л. Дискурс деколонізації в Києві // Соціологічні студії. – 2016. 2 (9). С. 16–21.

також варто згадати РФ, як суб'єкт дії, що протиставляється Україні. У контексті вираження ідентичності дії РФ спрямовані на війну з Україною, вторгнення на українську територію. А вищезгадані діячі, що пов'язані з Росією у різних історичних періодах діють у напрямку «знищення незалежності, суверенітету і державності України»²²² та репрезентують проросійський наратив у просторі Києва. Також є ідентичність київської місцевої влади, чий дії спрямовані на демонтаж відповідних пам'ятних знаків, продовження декомунізації, захист культурного простору Києва, а також на «мінімізацію культурологічного впливу проросійського наративу на світогляд киян та гостей столиці»²²³. Якщо деталізувати, то негативний вплив колоніальної спадщини виражений наступними ідентичностями – М. Ватутіна, учасників Січневого збройного повстання 1918-го року, М. Щорса, В. Леніна, екіпажу бронепоезда «Таращанець», М. Островського, робітників – росіянина й українця, що тримають у руках герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік, З. Космодем'янської, М. Кирпоноса, О. Пушкіна, П. Бойка, Г. Корнеєва, А. Костікова, С. Проценка, Г. Жеглова та В. Шарапова, А. Макаренка, М. Бурмистренка, А. Гречки, П. Жмаченка, С. Ковпака, А. Кравченка, О. Кроніка, В. Кудряшова, М. Кулакова, П. Рибалка, П. Буйка, В. Василевської, Ю. Фучика, М. Булгакова, С. Шутова, І. Білодіда, В. Чкалова, Д. Карбишева, Ф. Ленгніка та Вітте С.

Таким чином усі пам'ятні об'єкти, проти яких спрямовані дії Київської міської ради транслиують комунізм та колоніалізм. У тексті перетинаються декомунізаційний, національний та радянсько-колоніальний дискурси. Це свідчить про розширення декомунізаційного дискурсу у політиці пам'яті до деколонізаційного чи антиросійського, як відповідь на російське вторгнення на територію України. Якщо раніше в межах цього дискурсу переважно обговорювались питання історичних постатей, що мали стосунок до прийняття

²²² Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва : Рішення від 14.05.2022 р. № 4587/4628. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4587-4628.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).

²²³ Там само.

політичних чи військових рішень, то на сьогодні мова йде про усунення пам'яті про російських діячів культури у символічному просторі Києва. Такий деколонізаційний дискурс прагне відтіснити всі знаки пов'язані з Росією у будь-якому її історичному періоді до області дискурсивності²²⁴. Таким чином гегемонним дискурсом стає національний та деколонізаційний.

З приводу законопроекту, яким передбачені зміни у географічних назвах, то найбільш інформативною є Пояснювальна записка²²⁵ до Проекту закону. У тексті однією з основних вузлових точок є радянсько-російська топонімія, проти якої і має бути, на думку авторів законопроекту, спрямована українська топонімічна політика. Розглядаючи моменти дискурсу у контексті даної вузлової точки, радянські топоніми – тоталітарно-комуністичні, мотивовані російськими імперськими наративами, рудименти радянського минулого, просякнуті радянським духом, нав'язані, наповнені неправдою, маркери чужинського світогляду, зброя, проросійський топонімічний анклав, придатки та і взагалі є ідеологічною отрутою. Наступна вузлова точка – це Росія – держава-агресор, раб, тоталітарна держава, імперія та ворог незалежності. Найбільш промовистим гаслом, що ілюструє дискурсивну позицію є один із заголовків у записці: «Деколонізація і дерусифікація дорівнює самозбереженню нації»²²⁶. У тексті вміщено надзвичайно багато персоналій, що мають проімперський та прорадянський тип ідентичності. Найбільш агрегованою у тексті є ідентичність Росії, яка знищує мирний народ, здійснює збройну агресію, порушує міжнародно-правові зобов'язання, розпочала широкомасштабне вторгнення, знищила договірно-правову базу, інституційні механізми міждержавних відносин, накопичила війська, змушує мешканців ОРДЛО отримувати паспорти РФ, брати участь у виборах, денаціоналізує

²²⁴ Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр». 2008. С. 57 / Пер. с англ. А. Киселевой

²²⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України : Пояснюв. записка від 06.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253711> (дата звернення: 14.06.2022)

²²⁶ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України : Пояснюв. записка від 06.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253711> (дата звернення: 14.06.2022)

українців та нищить міста.²²⁷ Саме такі дії РФ і лежать в основі аргументації про необхідність вилучення з топонімічного простору усіх назв пов'язаних з нею. Так у київському контексті згадуються казкар П.Бажов, І.Кулібін, І. Ползунов, Ф. Ушаков, художники О. Саврасов та В. Суриков, М. Кольцов, С. Бірюзов, генерал Л. Доватор, С. Тимошенко, Р. Малиновський, К. Рокоссовський, Ф.Толбухін, М. Ватутін, О. Авдєєнко та збірні образи Героїв Сталінграда, Героїв Севастополя та Героїв Великої Вітчизняної війни. Основний фокус вираження їх ідентичності у тексті присвячений їх російському походженню, а, у випадку з військовими, причетності до подій Другої світової війни. Хоча перед тим, як продовжити, варто зауважити певну неточність документу, адже площу Героїв Великої Вітчизняної війни вирішили перейменувати ще 23 лютого 2022-го року на «Наводницьку»²²⁸. Іншою вузловою точкою є Україна, яка визначається наступними моментами дискурсу – незалежна, суверенна держава. У тексті представлена протилежна російській, українська ідентичність, зокрема через персоналізованих виразників ідентичності – І. Бабака, О. Анашкіна, В. Городецького, Д. Годзенка (загинув під час російсько-української війни), І. Котляревського, А. Волошина, Н. Махно, М. Левитського (член УЦР), В. Батуріна, В. Сергієнка (Герой Небесної Сотні). А також групі – Герої Крут, Українські військові підрозділи (Герої 9, Герої, 93-ї бригади, Герої 55-ї бригади, Герої 37-го батальйону), патріотична громадська спільнота Харкова та українські повстанці. Виражається їх ідентичність у боротьбі за Україну, якщо говорити про вищезгадані групі ідентичності. А, наприклад, В. Городецький, В. Батурін та І. Котляревський відносяться до діячів культури у різних сферах і при цьому є українцями. Варто зауважити, що в національний дискурс вписаний і Герой Радянського союзу І.

²²⁷ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України : Пояснюв. записка від 06.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253711> (дата звернення: 14.06.2022).

²²⁸ П'ять скверів, дві вулиці та одна площа у Києві отримають нові назви. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/pyat_skveriv_dvi_vulitsi_ta_odna_ploscha_u_kiyevi_otrimayut_novi_nazvi/ (дата звернення: 14.06.2022).

Бабак, що «особисто знищив 35 ворожих літаків»²²⁹ під час Другої Світової війни, і О. Анашкін, що конструював військові літаки під час Другої світової. Отже, в межах даного тексту яскраво зображено протиставлення двох дискурсів радянсько-імперського та українського-національного. При цьому на гегемонію претендує український-національний, а всі знаки радянсько-імперського віднесені до області дискурсивності. У тексті очевидна спроба розвінчання радянської та імперської міфологем, про героїчність російських військових, про значимість правителів та цінність культурних діячів. Це все стосується спроб переозначити та переосмислити суттєвий період української історії саме на прикладі топонімів. На даному етапі можна відмітити, що дискурсивні позиції Київської міської ради та парламентарів збігаються та поєднуються у спільному деколонізаційному дискурсі.

Більш зваженою виступає позиція УІНП, який спільно з МКІП видав рекомендації з приводу пам'ятник об'єктів, що пов'язані з історією та культурою Росії та СРСР²³⁰. Тут теж, однією з вузлових точок виступають пам'ятні об'єкти, що пов'язані з історією та культурою Росії та СРСР, які характеризуються як нашарування російсько-імперських міфів, «маркери» російсько-імперських претензій, символ російсько-імперського та радянського минулого. Самій Росії у цьому документі приділено небагато уваги, але вона все ж таки присутня у зв'язці з варварським підходом та війною. У той час як Україна у тексті позбавлена рис жертви, які вона має у попередньому документі. Україна характеризується як демократична та правова держава, європейська, цивілізована держава. Основою вираження ідентичності самого УІНПу постає те, що Інститут ще до початку війни почав обговорення, того як саме має відбутися деколонізація і робить акцент на «глибшому

²²⁹ П'ять скверів, дві вулиці та одна площа у Києві отримають нові назви. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/pyat_skveriv_dvi_vulitsi_ta_odna_ploscha_u_kiyevi_otrimayut_novi_nazvi/ (дата звернення: 14.06.2022).

²³⁰ Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://docs.google.com/document/d/1lXZiK-x7FPIO603DLjvHnMjgBbkS8-3-0fLDo6EpEU8/edit> (дата звернення: 14.06.2022).

переосмисленні цієї частини української історичної та культурної спадщини, виробленням на рівні суспільства відповідних наративів»²³¹. Прикладом такої діяльності став цикл коротких відео-лекцій під назвою «Війна і міф». До дискурсу включають також²³²:

- Науковців (оцінюють та надають рекомендації з приводу доцільності демонтажу),
- Кабмін (приймає рішення щодо вилучення пам'ятки з Реєстру або переміщення пам'ятки національного значення)
- МКІП (вилучення з Реєстру та переміщення, проведення робіт на пам'ятках національного значення)
- Орган охорони культурної спадщини обласних та Київської міських державних адміністрацій (знімають з обліку щойно виявленого об'єкта)
- Громада (участь у прийнятті рішень на місцевому рівні)

Наразі УІНП продовжує свою роботу над напрацюванням більш детальних рекомендацій, якими зможуть користуватися органи місцевої влади при прийнятті рішень. Беручи до уваги, вищезрозглянуті документи, можна стверджувати, що війна справила на українську політику ефект схожий на той, що відбувся після Революції Гідності. Якщо тоді активізувався декомунізаційний дискурс, то наразі він розширився і перейшов у деколонізаційний. Внаслідок чого Київська міська рада вже прийняла відповідні рішення про демонтаж частини пам'ятників, що пов'язані з російсько-радянським минулим. Розглядаючи питання постколоніалізму на територіях колишніх радянських республік, Т. Кузьо виокремила дві ймовірні групи, які є типовими й для України – нативісти та асимілядоси.²³³ Другий тип походить від назви африканських груп, що асимілювались під впливом

²³¹ Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://docs.google.com/document/d/1lXZiK-x7FPIO603DLjvHnMjgBbkS8-3-0fLDo6EpEU8/edit> (дата звернення: 14.06.2022).

²³² Там само.

²³³ Kuzio T. History, memory and nation building in the post-soviet colonial space //Nationalities papers. – 2002. №. 2. P. 248. URL: <https://doi.org/10.1080/00905990220140649> (date of access: 14.06.2022).

європейських імперіалістичних тенденцій. І на сьогодні можна стверджувати, що саме нативістська версія політики пам'яті превалюватиме в Україні у ході деколонізаційного дискурсу, за виключенням деяких компромісів, які поки вкрай непомітні. Але їх можна ілюструвати тим, що УІНП підготував документ, у якому пропонують зберегти 31 топонім²³⁴, які мають стосунок до діячів (переважно) культурних, що пов'язані з імперсько-радянським періодом історії. У той час як за сприяння Київської міської ради, 21-го червня 2022-го року завершилось громадське голосування²³⁵ з приводу перейменувань вулиць, які підпадають під деколонізацію. Загалом на електронне голосування у додатку «Київ Цифровий» було винесено 296 топонімів. Цікавим є той, факт, що вирішення питання місцевого рівня було представлено не лише для киян, а для усіх українців. Саме тому попри те, що було віддано 6,5 мільйонів голосів, вкрай важко оцінити репрезентативність такого голосування, особливо для киян. Результати викладені у формі окремого документу²³⁶, який вміщує у собі детальну інформацію про кількість голосів за кожну запропоновану зміну топоніма. Розглядаючи документ, можна зауважити, що частково він спрямований на завершення декомунізації, адже до списку потрапили типові радянські назви – вул. Червона, Жовтнева, Декабристів, Агітаторська, а також персоналізовані топоніми, що присвячені російським військовим часів Другої світової (вул. Генерала Карбишева, вул. Генерала Тимошенка, вул. Генерала Родимцева). Також до списку увійшли вулиці названі на честь К. Маркса та Ф. Енгельса. Якщо раніше основна увага при реномінації приділялась саме військово-політичним подіями чи персоналіям, то цього разу мова йде і про науковців, космонавтів, музикантів та письменників, які пов'язані не лише з

²³⁴ Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/povnyu/pereymenuvannya-vulyc-kyieva-proponuyemo-vdoskonalyty-proceduru-ta-zберегty-gyad-nazv/zavantazhyty-oficiyni-dokumenty/oficiynyy-lyst> (дата звернення: 10.06.2022).

²³⁵ Понад 6,5 мільйонів голосів громадяни України віддали в рейтинговому електронному голосуванні щодо перейменувань міських об'єктів, назви яких пов'язані з російською федерацією та її сателітами. Київська міська рада. Офіційний веб-сайт. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/ponad-65-milyoniv-golosiv-gromadyany-ukrayiny-viddaly-v-reytingovomu-elektronnomu> (дата звернення: 21.06.2022).

²³⁶ Результати голосування. URL: https://drive.google.com/file/d/1J-aSDTYFQNXtdlq3m1IO0A_19L6xSKTA/view (дата звернення: 21.06.2022).

СРСР, а й узагалі з Росією. Наприклад, серед вулиць, які планують перейменувати є ті, що названі на честь Ф. Достоєвського, Л. Толстого, А. Чехова, О. Пушкіна і т.д. Окрім цього, з топонімічного простору Києва планують вилучити всі назви, що пов'язані з російськими географічними об'єктами – вул. Астраханська, просп. Московський, вул. Байкальська, вул. Амурська, вул. Таганрозька та інші. Те ж саме стосується і найменувань, що пов'язані з Білоруссю. Сформувати цілісну картину назв, що замінять деколонізовані наразі вкрай складно, адже після голосування, експертна комісія ще буде приймати рішення про конкретні перейменування. До того ж не можна стверджувати, що це думка киян про те, якими мають бути топоніми у їх місті, відповідно неможливо проводити паралелі між особистостями, за яких найбільше голосують, та ідентичністю жителів Києва. Проте, варто зауважити, що найбільше голосів отримують назви, що стосуються подій та учасників російсько-української війни. Йдеться про пропозицію перейменувати вулиці на честь М. Левіна (22 666 голосів), Р. Ратушного (29 923), Героїв полку «Азов» (19 823), вул. Територіальної оборони (24 898). Також велика кількість людей обирала назви, що відносяться до періоду Козаччини (пров. Отаманський – 33 334 голосів, вул. Гайдамацька – 17 394, вул. І. Підкови,). Окремо суттєва частина голосів віддавалась представникам української культурної сфери (М Куліш – 21 171 голосів, М. Березовський – 16 945). З розглянутого документу та варіантів перейменувань помітно, що часом ті, чи інші найменування можуть відноситися до однієї категорії перейменувань та навіть до одного історичного періоду, наприклад, вулиці на честь М. Куліша та В. Свідзинського (представники Розстріляного відродження), але при цьому набирати різну кількість голосів лише тому, що В. Свідзинський є менш відомим, хоча й не менш талановитим. Загалом, в умовах війни перейменування, які ініціювала Київська міська рада, повинні бути принаймні оцінені експертною комісією. Тому що на сьогодні якісно провести громадське обговорення неможливо, через військові дії в Україні.

ВИСНОВКИ

У ході роботи було окреслено основні підходи до розуміння поняття пам'яті у її соціальному аспекті. Серед домінуючих призм для розгляду феномену пам'яті у суспільно-політичному житті виокремлено теорії «соціальних рамок» пам'яті М. Гальвбакса, «місць пам'яті» П. Нора, етико-політичний концепт «справедливої пам'яті» П. Рікера та типологізацію колективної пам'яті А. Ассман. Саме завдяки соціальним рамкам пам'яті у людській свідомості можуть актуалізуватися ті чи інші спогади. Узагальнено колективну пам'ять можна розділити на вужчий тип – соціальний (пам'ять поколінь) та ширший – політичний та культурний типи, які мають символічну природу. Саме політична та культурна пам'яті здійснюють вагомий вплив на формування національної ідентичності. Адже пам'ять про політичні, суспільно-важливі події на індивідуальному рівні закріплюється, зокрема й за посередництва символів та образів, тому політичну пам'ять суспільства можна розглядати як символічно опосередковану. Оцінюючи роль колективної пам'яті у політичному полі, можна стверджувати, що влада схильна інструменталізувати елементи колективної пам'яті та намагатись формувати спільні наративи інтерпретації минулого для легітимізації політичного режиму, мобілізації електорату та формування національної ідентичності.

Символи та спогади є складовими національної ідентичності і водночас є тим, на що спрямовані мнемонічні практики, якими послуговується політика пам'яті та мнемонічні підприємці. Це підкреслює роль міського символічного простору у ілюстрації саме тих пам'ятних наративів, що відповідають офіційному баченню минулого. Проте не можна стверджувати, що влада формує символічний пам'ятний простір в односторонньому порядку. В українській сучасній історії є приклади, коли загострення політичної ситуації в країні провокувало втручання активістів до формування символічного простору. Йдеться про «ленінопад» під час подій Революції Гідності, який можна вважати прикладом політичного іконоклазму. Адже символи та образи,

що трансливалися, зокрема і пам'ятниками В. Леніну, були прийнятними лише для радянсько-ностальгічного типу пам'яті, у той час як з позиції радикалізованого національного типу пам'яті, символи комуністичного режиму сприймалися як ворожі. Це один із доказів того, що у колективній пам'яті зміни відбуваються або впродовж тривалої роботи з пам'ятними наративами та розвінчання міфів попередніх епох, або ж, коли у суспільстві відбуваються радикальні зміни і несприйняття символів радянського режиму у просторі міста переходить у форму відторгнення і спричиняє масовий урбаністичний фалізм, що і є формою політичного іконоклазму.

Політику пам'яті, у свою чергу, можна окреслити як інструменталізацію колективної пам'яті з метою легітимізації владного режиму, впливу на національну ідентичність та формулювання спільних національних наративів. Вона здійснюється за рахунок використання різноманітних мнемонічних практик, до яких можна відносити меморіальні церемонії, створення музеїв, архівів, а також і називання вулиць та встановлення пам'ятників. Політика пам'яті може відрізнятися за типом, зокрема вона може бути ексклюзивною, інклюзивною та амбівалентною (Г. Касьянов). Для України, особливо, до початку декомунізації був характерний саме амбівалентний тип, що пояснюється нижче на прикладах підходів до політики пам'яті різних президентів. З початком декомунізації почали з'являтися риси ексклюзивного типу політики пам'яті, хоча все ще більшою мірою політика пам'яті була амбівалентною, якщо враховувати її регіоналізованість. Зрушення у політиці пам'яті з початком війни оцінювати складно, адже активний ексклюзивний компонент демонструється лише у відношенні до радянсько-імперських наративів. З іншого боку, на прикладі, пропозицій перейменувань помітно, що серед типових національних назв, з'являються і ті, що стосуються європейських держав, їх письменників та політичних діячів.

Основні аспекти впливу декомунізації оцінювалися, зокрема за допомогою вивчення законодавчої бази самого процесу. Закони про декомунізацію у

термінах П. Рікера ілюструють втілення пам'яті-обов'язку – пам'ятати жертв комуністичного та нацистського режимів та здійснювати відповідні комеморативні практики для їх вшанування. Усунення символів цих режимів відповідно є невід'ємною складовою такого процесу, саме тому найбільш помітними стали перетворення у символічному просторі. А також відмічається початок роботи над переосмисленням радянських міфологем, зокрема й про Другу світову війну, за сприяння УІНПу.

У ході роботи також виокремлено основні етапи, які проходила політика пам'яті в Україні. На початку 90-х років політика пам'яті в Україні зверталася до наративу «нації, що відроджується» (Г. Касьянов) і більшою мірою використовувалась у політичних цілях, ніж дійсно працювала над переосмисленням минулого та формуванням нових пам'ятних наративів. З 1994-го року, президент Л. Кучма, екстраполював принцип багатовекторності і на тодішню політику пам'яті, яка змінювалась у залежності від того, який електорат був потрібен для мобілізації. Повноцінним етапом розвитку політики пам'яті став прихід до влади В. Ющенка, адже тоді політика пам'яті інституціоналізувалась у вигляді УІНПу, а основним напрямком діяльності стала комеморація подій Голодомору 1932-33 рр. Після приходу до влади В. Януковича політика пам'яті перейшла у стадію пасивної регресії, адже новостворений УІНП перетворився у наукову інституцію, а суттєвої уваги змінам у інтерпретаціях минулого не приділялося. Саме декомунізація як складова політики пам'яті стала найбільш комплексною зміною підходу до стратегії пам'ятання в Україні за роки незалежності. Спираючись на теоретичний доробок Р. Барта, процес декомунізації розпочав масштабне переозначення символічного простору по всій Україні. Характерними рисами цього процесу стали заборона радянської та нацистської символіки, що у контексті впливу на символи, представлені на території міського простору, означало перейменування вулиць та усунення пам'ятних об'єктів на честь персоналій/подій, що так чи інакше пов'язані з вищезгаданими тоталітарними

режимами. Тому у даній роботі було приділено увагу, зокрема, характеру топонімічних перетворень у Києві. Топоніми у широкому розумінні і є «місцями пам'яті» (П. Нора), так само як і пам'ятники та меморіали. І вони виступають одним із інструментів конструювання ідентичності, формування наративів національної пам'яті, а також можуть ілюструвати, які саме ідеологічні дискурси є гегемонними у державній політиці пам'яті. За результатами декомунізації найбільшу частину нових назв у Києві становлять комеморативні назви, що стосуються діячів культури та науки – 37%, а також комеморативні військово-політичні найменування – 27,7%. У той час як найменший відсоток склали поетичні назви – 9,4%. Реномінації на честь військових та політичних діячів були найбільш розповсюдженими у правобережній частині Києва (Дніпровський район – 40%, Солом'янський – 43%, Святошинський – 37% та Печерський – 35%). Також нові топоніми було розглянуто у контексті їх приналежності до транслювання різних історичних періодів. Суттєва частина перейменованих внаслідок декомунізації вулиць відноситься до періоду української боротьби за незалежність у 1917-1922 рр. – 30,6%, подій сучасної української історії – 24,2% та Козаччини – 24,2%.

Також було прицільно розглянуто символічну систему міста, з урахуванням теоретичних напрацювань з герменевтики як мистецтва інтерпретації П. Рікера, у розрізі розкриття багатозначності символів, що вміщені у простір міста. У роботі продемонстрована множинність смислів, якими наділяється символічний простір, за посередництва пам'ятних об'єктів. Узагальнено символи, що представлені за допомогою предметного опосередкування у вигляді пам'ятників, переважно втілюються через легендарно-язичницьку символіку, християнські мотиви, героїчні образи українського минулого та навіть сучасності. За рахунок їх представленості у публічному просторі міста, вони постійно апелюють до образів, що включені у національний наратив пам'яті та ідентичність, тим самим зміцнюючи останню. Здійснений контент-аналіз пам'ятників центральних районів Києва дозволяє стверджувати, що

найбільшою мірою представлені наративи, що відносяться до періоду Київської Русі, сучасної історії України та до вшанування пам'яті жертв нацистського режиму. Також київському символічному простору властиві сформовані простори травматичної пам'яті, серед них – Бабин Яр. Варто зауважити, що саме тут поєднуються вкрай різні пам'ятні наративи та стилі комеморації. Збережено радянський пам'ятник, що вшановує пам'ять жертви у вигляді «радянського народу», що є типовою міфологемою тогочасності, традиційне європейське вшанування пам'яті про Голокост («Менора»), національно-християнська символіка (пам'ятник присвячений ОУН). Пам'ятні об'єкти, що стосуються героїв радянського-імперського періоду у своїй кількості превалюють над більшістю інших, проте Рішення Київської міської ради внесло свої корективи, внаслідок чого основна їх частина буде усунена з символічного простору Києва. Це пояснюється активізацією деколонізаційного дискурсу внаслідок початку повномасштабної війни з РФ. Про таке «розширення» декомунізації свідчать документи, проаналізовані у 3-ому розділі даної дипломної роботи. З чого можна робити висновок, що деколонізація охоплює ширшу категорію як пам'ятників, так і топонімів, оскільки раніше найбільше уваги влада приділяла саме військово-політичним персоналіям. У той час як на сьогодні, якщо використовувати метафоричний вираз Р. Барта про «мову міста» та сприймати наративи, що розповсюджують пам'ятні знаки та топоніми як дискурс, то всі з них, що стосуються імперсько-радянського періоду підлягають повному виключенню. Таким чином сучасна політика пам'яті України спрямована на продовження формування кристалізованого українського національного гранд-наративу. Основними пам'яттєвими складовими, зважаючи на маркери символічного простору, є героїчні наративи про період Київської Русі, Козаччини, української боротьби за незалежність 1917-1922 рр. та діяльності ОУН/УПА, а також період сучасної історії України (Революція Гідності, боротьба українців у війні з Росією). Окремо містяться символи жертвовності українського народу у період комуністичного та нацистського

тоталітарного минулого. Варто зауважити, що більшість вищезгаданих наративів попри власну специфіку кожного, мають спільну рису, вони демонструють історичну тяглість протистояння українців радянсько-імперському та врешті-решт російському наративу. Останнє теж є частиною стратегії політики пам'яті у сучасній Україні, зважаючи на те, війна, на жаль, розширила не лише межі декомунізації, а й створює зараз нові, як героїчні, так і жертвні риси дійсної та майбутньої політики пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. М: Новое литературное обозрение, 2014. 328 с.
2. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
3. Бабка В. Політика пам'яті в Україні (2005 – початок 2010 рр.): ключові тенденції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН. – 2018. № 4(78). С. 201-215
4. Бондарук М. Damnatio memoriae, або санкції проти пам'яті в римській культурі і ст. до н. е. – і ст. н. е. // Магістеріум. Культурологія. – 2011. № 42. С. 28-33
5. Бурдые П. Физическое и социальное пространства: проникновение и присвоение. Социология политики. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Burd/01.php (дата звернення: 09.06.2022).
6. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть. Социология социального пространства. М: Институт экспериментальной социологии, 2007. 288 с. / Пер. с франц.; отв.ред. перевода Н. А. Шматко.
7. Вишневська Г. Свічка в контексті української духовної культури // Рідний край. – 2011. 1 (24). С. 56-60
8. Відео: Демонтаж пам'ятника Леніну у Червонограді, 2012. YouTube. [00:51] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EYyKAxGzLN8> (дата звернення: 17.06.2022).
9. Віктор І. Філософські виміри символіки української традиції: символіка природного і соціокультурного в фольклорі // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2017. № 58. С. 112-118
10. Вуличні стенди "Місця Революції Гідності". Головна. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності.

- URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/miscya-revolyuciyi-gidnosti-1>
(дата звернення: 14.06.2022).
11. Георгій Касьянов. К десятиліттю Українського інституту національної пам'яті (2006 – 2016). Historians.in.ua Інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016>
(дата звернення: 23.05.2022).
12. Георгій Касьянов. К десятиліттю Українського інституту національної пам'яті (2006 – 2016). Historians.in.ua Інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016>
(дата звернення: 23.05.2022).
13. Григор'єва Т., Протас М.. Фото: Пам'ятник М. Ватутіну. Звід Історії Пам'яток Києва. URL: https://pamyatky.kiev.ua/s/ithumb/streets/grushevskogo-mihayla/mariyinskiy-park/mogila-vatutina-m-f-1944/36171_vat.jpg (дата звернення: 14.06.2022).
14. Гриценко О. «Декомунізаційне» законодавство, його практичне впровадження та охорона пам'яток: правові, естетичні і світоглядні колізії// The culturology ideas. – 2018. № 14. С.148-160
15. Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. К: К.І.С., 2014. 352 с.
16. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К: К. І. С., 2017. 1160 с.
17. День перемоги над нацизмом і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяникладають у цю дату?. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-nad-natsizmom-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu> (дата звернення: 14.06.2022).

- 18.Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М: Флинта, 2005. 352 с. / Пер. з англ. А. Андреева, А. Прихожан, В. Ривош, Н. Толстых
- 19.Загальна декларація прав людини (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.05.2022).
- 20.Звіт 2016 рік. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2016-rik> (дата звернення: 23.05.2022).
- 21.Иосиф Зисельс. Мемориальный центр Холокоста "Бабий Яр"— проект патерналистский. Асоціація єврейських організацій та общин України (Ваад). URL: <https://vaadua.org/news/iosif-zisels-memorialnyy-centr-holokosta-babiy-yar-proekt-paternalistskiy> (дата звернення: 17.06.2022).
- 22.Интерфакс-Україна. У Києві на місці пам'ятника Леніну з'явилася скульптура, що символізує ідею протистояння і свободи. Интерфакс-Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/621651.html> (дата звернення: 14.06.2022).
- 23.Історія пам'ятника Леніну в Києві. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/12/9/140323/view_print/ (дата звернення: 23.05.2022).
- 24.Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр, 2008. 352 с. / Пер. с англ. А. Киселевой
- 25.Калина - Про Україну. Про Україну. URL: <http://about-ukraine.com/kalina-1744/> (дата звернення: 06.06.2022).
- 26.Касьянов Г. Past Continious: Історична політика 1980-х-2000-х Україна та сусіди. К: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
- 27.Киридон А. Мозаїка пам'яттєвих гетеротопій. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті : монографія. — К: Ніка-центр, 2014. 320 с.

28. Колесник О. Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків // *Acta studiosa historica*. – 2014. С. 146-167
29. Комітет «Бабин Яр» – Пам'ятний знак-хрест загиблим членам ОУН(м). Комітет «Бабин Яр». URL: <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ua/reserve/art00104.html> (дата звернення: 14.06.2022).
30. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К: Ніка-Центр, 2004. 184 с. / Пер. з англ. С. Шліпченко
31. Костюк Б. Меморіал у Бабиному Яру: місце єднання чи роз'єднання?. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28694994.html> (дата звернення: 17.06.2022).
32. Кречківська М. 30 років тому червоноградці першими в СРСР зняли пам'ятник Леніну. Спогади учасників події – Червоноград.City. Червоноград.City. URL: <https://chervonograd.city/articles/93019/lenin-vpav-30-rokiv-tomu-a-koli-vrade-sovok> (дата звернення: 17.06.2022).
33. Луценко О. Жіночі символи в контексті традиційного світогляду (міфологічна школа О. Потебні). Сучасна картина світу: інтеграція наукового знання: зб. Наук. Праць // УАБС НБУ. – С: Мрія-16 ЛТДББ УАБС НБУ. 2004. С.282-288
34. Малес Л. Дискурс декомунізації в Києві // *Соціологічні студії*. – 2016. 2 (9). С. 16–21
35. Марек Сівець: «Хочемо показати історію Голокосту на прикладі Бабиного Яру». Високий Замок. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/203990-marek-sivets-khochemo-pokazaty-istoriiu-holokostu-na-prykladi-babynoho-yaru> (дата звернення: 17.06.2022).
36. М³: Майдан. Меморіал. Музей. Головна | Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1106> (дата звернення: 14.06.2022).

37. Медіа Сапієнс. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ - дослідження. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/14371/2015-10-09-bilshist-ukraintsiv-uperedzheni-do-vlady-dekomunizatsii-ta-zmi-doslidzhennya/> (дата звернення: 23.05.2022).
38. Меморіальний комплекс пам'яті воїнів України, полеглих в Афганістані, 1999 . Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/sichnevogo-povstannya/memorialniy-kompleks-pamyati-voyiniv-ukrayini-poleglih-v-afganistani-1999> (дата звернення: 14.06.2022).
39. Могила Ватутіна М. Ф. 1944, пам'ятник, 1948 . Звід Історії Памяток Києва.. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/grushevskogo-mihayla/mariyinskiy-park/mogila-vatutina-m-f-1944-pamyatnik-1948> (дата звернення: 14.06.2022).
40. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 17–50
41. Огієнко В. Візуальна топографія пам'ятників жертвам Голодомору в Україні // American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research. – 2018. 1 (8). С.67-72
42. Олексій Берест. Історія становлення української нації. URL: <https://www.museumsun.org/person/60/> (дата звернення: 23.05.2022).
43. Онацький Є. Семисвічник. Українська мала енциклопедія. Б-А., 1964. Т. 7. 1716 с.
44. Офіційний портал Києва – *Новини*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_pereymenovano_sche_chotiri_vulitsi/
45. Павленко І. Дерадянiзація та декомунізація українського урбанімікону (на матеріалі назв об'єктів міського простору Запоріжжя) // Ідеологія і Політика. – № 1(15), 2020. С.188-207
46. Пам'ятник Володимиру Великому. История и легенды. Київ від минулого до майбутнього. Київ від минулого до майбутнього. URL:

- <https://kyivpastfuture.com.ua/ru/pamiatnyk-vladymyru-velykomu-ystoryia-y-lehendy/> (дата звернення: 22.06.2022).
- 47.Пам'ятник засновникам Києва. Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/maydan-nezalezhnosti/pamyatnik-zasnovnikam-kiyeva> (дата звернення: 06.06.2022).
- 48.Пам'ятник радянським громадянам і військовополоненим, розстріляним в Бабиному Яру. Історія // Київ від минулого до майбутнього. Київ від минулого до майбутнього. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-radyanskym-gromadyanam-i-vijskovopolonenym-rozstrilyanym-v-babynomu-yaru-istoriya/> (дата звернення: 14.06.2022).
- 49.Пам'ятник Хмельницькому Б. М. 1888 | Звід Історії Памяток Києва. Звід Історії Памяток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/sofiyska-ploshcha/pamyatnik-hmelnitskomu-b-m-1888> (дата звернення: 14.06.2022).
- 50.Пам'ятник Щорсу М. О. 1954 . Звід історії пам'яток Києва. Звід історії пам'яток Києва. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/shevchenka-bulv/pamyatnik-shchorsu-m-o-1954> (дата звернення: 14.06.2022).
- 51.Перелік вулиць у місті Києві, які перейменовані протягом 2014-2020 років. Департамент суспільних комунікацій виконавчого органу Київської міської ради. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html>
- 52.Питання щодо використання державних символів України : Указ Президента України від 09.02.2001 р. № 79/2001 : станом на 26 листоп. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/2001#Text> (дата звернення: 17.06.2022).
- 53.Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://docs.google.com/document/d/1lXZiK-x7FPIO603DLjvHnMjgBbkS8-3-0fLDo6EpEU8/edit> (дата звернення: 14.06.2022).

- 54.Понад 6,5 мільйонів голосів громадяни України віддали в рейтинговому електронному голосуванні щодо перейменувань міських об'єктів, назви яких пов'язані з російською федерацією та її сателітами. Київська міська рада. Офіційний веб-сайт. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/ponad-65-milyoniv-golosiv-gromadyany-ukrayiny-viddaly-v-reytingovomu-elektronnomu> (дата звернення: 21.06.2022).
- 55.Праворадикали прийшли ламати два пам'ятники у Маріїнському парку: що відбувається. The Village Україна. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/277515-pravoradikali-priyshov-lamati-dva-pam-yatnik-u-mariyinskomu-parku-scho-vidbuvaetsya> (дата звернення: 14.06.2022).
- 56.Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).
- 57.Про Голодомор 1932-1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 14.06.2022).
- 58.Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
- 59.Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937-1938 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431/2007#Text> (дата звернення: 23.05.2022)
- 60.Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932 – 1933 років в Україні : Указ президента України від 28.03.2007 р. № 250/2007. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2502007-5688> (дата звернення: 08.06.2022).

- 61.Про організаційно-правові заходи щодо усунення пам'ятних об'єктів пов'язаних з історією і культурою росії та СРСР, з публічного простору міста Києва : Рішення від 14.05.2022 р. № 4587/4628. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4587-4628.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).
- 62.Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 13.07.1978 р. № 3600-IX : станом на 12 лип. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text> (дата звернення: 17.06.2022).
- 63.Про порушення Закону Української РСР "Про охорону і використання пам'яток історії та культури" : Постанова Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 11.09.1990 р. № 270-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-12#Text> (дата звернення: 17.06.2022).
- 64.Про присвоєння С. Бандері звання Герой України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010#Text> (дата звернення: 23.05.2022).
- 65.Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 23.05.2022).
- 66.Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14#Text> (дата звернення: 23.05.2022).
- 67.Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України : Пояснюв. записка від 06.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1253711> (дата звернення: 14.06.2022)

- 68.П'ятий канал. Кличко виступає проти демонтажу пам'ятника Щорсу, 2018. YouTube. URL:https://www.youtube.com/watch?v=eJHAle9I_-M (дата звернення: 14.06.2022).
- 69.П'ять скверів, дві вулиці та одна площа у Києві отримують нові назви. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/pyat_skveriv_dvi_vulitsi_ta_odna_ploscha_u_kiyevi_otrimayut_novi_nazvi/ (дата звернення: 14.06.2022).
- 70.Результати голосування. URL: https://drive.google.com/file/d/1J-aSDTYFQNXtdlq3m1IO0A_19L6xSKTA/view (дата звернення: 21.06.2022).
- 71.Рикёр П. Интервью с профессором Полем Рикёром. Память, история, забвение. М: Издательство гуманитарной литературы, 2003. 728 с.
- 72.Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. М.: КАМІ, 1995. 161 с.
- 73.Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М: Академический проект, 2008. 695 с. / Пер. с фр., И. Вдовиной
- 74.Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. 2007. 11 с. URL: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf (дата звернення: 01.06.2022).
- 75.Розпорядження КМДА Про деякі питання виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» на території міста Києва. 20.05.2016. URL: https://old.kyivcity.gov.ua/done_img/f/%d0%a0%d0%9a%d0%9c%d0%94%d0%90-342-20052016.PDF (дата звернення: 23.05.2022).
- 76.Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. К., 2007. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smc03.htm> (дата звернення: 17.03.2022).
- 77.Семків В. Падай, Леніне, падай. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/40061> (дата звернення: 17.06.2022).

- 78.Середа В. Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова // Вісник Львівського університету. – 2008. № 2.С. 73-99
- 79.Тезет. Платон. Москва, 1993. Т. 2. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/22teate.htm> (дата звернення: 13.01.2022).
- 80.Терес Н. Перейменування вулиць Києва: тоталітарна спадщина і сучасність. Між пам'яттю та пам'ятанням. Травма посткомуністична. В: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013. Т. 1. С. 80-93
- 81.У Києві відкрили перший у світі пам'ятник полковнику Армії УНР Петру Болбочану. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/u-kyievi-vidkryly-pershyy-u-sviti-pamyatnyk-polkovnyku-armiyi-unr-petru-bolbochanu> (дата звернення: 14.06.2022).
- 82.Українська правда. Націоналісти на День незалежності хочуть знести пам'ятник Щорсу. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/23/7118506/> (дата звернення: 14.06.2022).
- 83.Укрінформ. У Києві відкрили пам'ятник Героям Крут. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2392150-u-kievi-vidkrili-pamatnik-geroam-krut.html> (дата звернення: 14.06.2022).
- 84.Укрінформ. У Києві облили фарбою пам'ятник Ватутіну. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2441254-u-kievi-oblili-farbou-pamatnik-vatutinu.html> (дата звернення: 14.06.2022).
- 85.Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pereymenuvannya-vulyc-kyieva-proponuyemo-vdoskonalyty-proceduru-ta-zberegty-ryad-nazv/zavantazhyty-oficiyni-dokumenty/oficiynuu-lyst> (дата звернення: 10.06.2022).
- 86.Ухвалено закон «про п'ять колосків». Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy>

- kalendar/serpen/7/1932-vstupyv-u-diyu-zakon-pro-pyat-koloskiv (дата звернення: 14.06.2022).
- 87.У центрі Києва з'явився ще один пам'ятник. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/237340-u-centri-kieva-z-yavivsyia-shche-odin-pamyatnik> (дата звернення: 06.06.2022).
- 88.Учасникам Січневого збройного повстання 1918 року пам'ятник – WWW Енциклопедія Києва. URL: http://wek.kiev.ua/uk/Учасникам_Січневого_збройного_повстання_1918_року_пам'ятник (дата звернення: 14.06.2022).
- 89.Федерація грецьких товариств України. Федерація грецьких товариств України. URL: <https://uagreeks.com/> (дата звернення: 23.05.2022).
- 90.Фото: Гранітна дошка. Комітет «Бабин Яр». URL: http://www.kby.kiev.ua/images/reserve/objects/board_big/06_2_KrestOUN_1_K.jpg (дата звернення: 14.06.2022).
- 91.Фото: Меморіальний обеліск. Прадідівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць. URL: https://www.pslava.info/files/PSlava/Oblasti/01Kyiv/Komplex_Ri_024/Ri_024_P03.jpg (дата звернення: 14.06.2022).
- 92.Фото: Пам'ятна монета "Київський князь Володимир Великий". Монети України и Мира. URL: https://monety.com.ua/images/thumbs/0011959_pamtna-moneta-kievskij-knz-vladimir-velikij.jpeg (дата звернення: 14.06.2022).
- 93.Фото: пам'ятник «Радянським громадянам та військовополоненим солдатам та офіцерам Радянської Армії, розстріляним у Бабиному Яру» Новини та події // Бабин Яр. URL: http://babynyar.gov.ua/sites/default/files/img_0009.jpg (дата звернення: 14.06.2022).
- 94.Фото: Постанова Ради народних комісарів та ЦК Компартії України № 378 «Про спорудження монументального пам'ятника та території Бабиного Яру». URL: <https://cutt.ly/TJ70Lfa>

95. Фото: прапор ромського народу. Правозахисний фонд "Розвиток" // Правозахисний фонд "Розвиток" | www.rozvitok.org. URL: https://rozvitok.org/wp-content/uploads/roma_flag.png (дата звернення: 14.06.2022).
96. Фото: Радянська ювілейна монета. Монети України и Мира. URL: https://monety.com.ua/images/thumbs/0001715_25-rublej-pamtnik-vladimiru-svtoslavoviu-kiev-xix-vek_550.jpeg (дата звернення: 14.06.2022).
97. Фото: "Ромська кибитка". Спільне: журнал соціальної критики | Спільне. URL: https://commons.com.ua/file/thumbnail/monument-roms-min_big.jpg (дата звернення: 14.06.2022).
98. Фото: фрагмент протоколу засідання міської ради Червонограда. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/sites/default/files/pictures/stenogramy.png> (дата звернення: 17.06.2022).
99. Хальвбакс М. Колективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2004. № 2. С. 8-27
100. Хальвбакс М. Социальные классы и их традиции. Социальные рамки памяти. М: Новое издательство, 2007. 348 с.
101. Хобсбаум Э. Изобретение традиции. Мифы. С. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy/pdf> / Пер. з англ. С. Панарин.
102. Шаповал Ю. Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. Політична культура та ідеологія // Політичні дослідження: Український науковий журнал. – 2021. №2. С. 111-134
103. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 23.05.2022).

104. Alasli M. Toponyms' contribution to identity: The case study of Rabar (Morocco). International Cartographic Association. 2019. P.1-7
105. Barthes R. Semiology and urbanism. 1967. P. 412. URL: http://ftp.columbia.edu/itc/architecture/ockman/pdfs/dossier_4/barthes_2.pdf (date of access: 09.06.2022).
106. Bernhard M., Kubik J. Twenty years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford University Press. 2014. 385 p.
107. Casey E. S. Remembering: A phenomenological study. B: Indiana University Press, 2000. 392 p.
108. Frank S., Ristic M. Urban fallism: Monuments, iconoclasm and activism // City. – 2020. № 3-4. P. 552-564 URL: <https://doi.org/10.1080/13604813.2020.1784578> (date of access: 16.06.2022).
109. Gambioni, Dario. The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution. NH: Yale University Press. 1997. URL: <https://www.upf.edu/documents/4185509/228936771/Gamboni+Destruction+of+Art.pdf/4f30b778-88d1-38d4-a3ae-1a3e0e9e0c2e>
110. Gasper D. Structures and meanings: a way to introduce argumentation analysis in policy studies education. RePec. 2000. 32 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/44824761_Structures_and_meanings_a_way_to_introduce_argumentation_analysis_in_policy_studies_education.
111. Gnatiuk, O. The renaming of streets in post-revolutionary Ukraine: regional strategies to construct a new national identity // AUC Geographica. – 2018. 53(2). P. 119-136
112. Hobsbawm E. The Invention of Tradition. Cambridge University Press. 1983. 320 p.
113. Kuzio T. History, memory and nation building in the post-soviet colonial space // Nationalities papers. – 2002. № 2. P. 241-264. URL: <https://doi.org/10.1080/00905990220140649> (date of access: 14.06.2022).

114. Olick J., Robbins J. Social memory studies: From «Collective Memory» to the Historical Sociology of Mnemonic Practices // Annu. Rev. Sociol. – 1998. P. 105-140
115. Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. L: Sage, 2004. 229 p.
116. Toulmin S., Rieke R., Janik A. An Introduction to reasoning. NY: Macmillan Publishing Co., Inc, 1984. 423 p.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Герменевтика символічного простору м. Києва в контексті сучасної політики пам'яті в Україні»

Студентка: Хомко Ірина Дмитрівна

Рік навчання, факультет: 4 рік навчання, ФСНСТ

Науковий керівник: доцент, кандидат філософських наук, Амельченко Н. А.

Рецензент:

Захищена “_____” _____ 200_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи:

Мета роботи полягає у розкритті впливу сучасних стратегій політики пам'яті на символічний простір міста Києва. У ході роботи були окреслені основні підходи до розуміння поняття колективної пам'яті та її інструменталізованого аспекту у вигляді політики пам'яті. Однією з основних тенденцій політики пам'яті визначено декомунізацію та деколонізацію. У роботі продемонстровано, яким чином такі стратегії політики пам'яті впливають на символічний простір міста. Також підкреслено роль символічного простору, як важливого об'єкту впливу політики пам'яті та засобу для транслявання відповідних пам'яттєвих наративів, що зміцнюють національну ідентичність. Зважаючи на роль символу як засобу для репрезентації відповідних сенсів, було досліджено пам'ятники історичного центру Києва та проінтерпретовано основні наративи, що продукуються ними. Враховуючи актуалізацію деколонізаційного дискурсу у роботі ілюструються основні риси початку розвитку такого явища як деколонізація. У контексті її впливу на символічний простір, можна зауважити, що він охоплює ширшу категорія топонімів та пам'ятних об'єктів та має на меті сформувати нову символічну систему міста, яка б спиралась на переважно національний тип пам'яті.